

VINCZE DÁNIEL

BETHLEN GÁBOR ÉS AZ ELSŐ ANGOL ÚJSÁGOK

Az Erdélyi Fejedelemség fennállása során több alkalommal is bebizonyította, hogy egy kicsiny, korlátozott mozgástérrel rendelkező állam is képes az európai nagypolitika színpadán helyt álló, nemzetközi tekintélyt kivívó erőtenyező válni. Ennek egyik ismert példája Bethlen Gábor fejedelem tevékenysége, aki a harmincéves háborúba történő bekapcsolódásával meghatározó szereplőként tudott az események alakításában részt venni.

A konfliktus kiszélesedése a felfokozott nemzetközi figyelem miatt sok országban ösztönzőleg hatott a fejlődőfélben lévő információ-közlő formátumok terjedésére és továbbfejlődésére. Mivel a történések közvetlenül vagy közvetett módon már a kezdetektől fogva Európa számos államára hatást gyakoroltak, a fejlemények iránti érdeklődés a harcok főszereplőinek tetteit olyan távolságban is ismertté tehetette, ahová korábban csupán ritkán jutott el a hírük. E folyamat alól nem volt kivétel Bethlen Gábor sem, akivel kapcsolatosan a magyar történelemtudomány előtt napjainkig bezárólag elsősorban a német nyelvterületen keltett sajtóvisszhang vált ismertté,¹ angol tekintetben viszont mostanáig mélyebben csupán a fejedelem történelmi és irodalmi művekben való megjelenését vizsgálták,² a korabeli sajtó területére vonatkozólag azonban néhány értékes forrásközléstől és figyelemfelhívó írástól³ eltekintve már régóta nem történt előrelépés. Az angol nyelvű kiadványok elemzése tehát értékes ismeretekkel szolgálhat számunkra, ám annak elkezdése előtt első lépésként meg kell határozni pontosan, hogy mely nyomtatványtípust is szeretnénk részletesen tanulmányozni. A korabeli sajtótermékek ugyanis alapvető-

1 *Varsányi*, 2005.; *Szilágyi*, 1875.; *Gyalui*, 1893.; *Gyalui*, 1913.; *Kristóf*, 1930.; *Leffler*, 1913.

2 *Fest*, 1913/a.; *Fest*, 1913/b.; *Fest*, 1913/c.; *Kropf*, 1913.; *Gömöri*, 1994.; *Gál*, 1970.; *Gál*, 1976. A nagyobb európai államokat tekintve az angliai visszhangon kívül még a francia vonatkozások mélyreható vizsgálata is várat magára. Az eddigi kutatások eredményeire nézve lásd: *Parlagi*, 1930.; *Elek*, 1929.

3 Ezek közül Róna Éva írását kell első helyen megemlíteni, aki az 1620-as évek újságjainak tudósításai közül több Bethlen Gáborra vonatkozó részletet is közzétett. *Róna*, 1942. Lásd még: *Vasárnapi Újság*, 1913.; *Magyarország*, 1913.

en négy fő csoportra oszthatóak: rölapokra,⁴ pamfletekre, balladákra és állandó időközönként megjelenő újságokra. A felsorolt típusokból rendszeres, gyakori kiadásuk és bő terjedelmük miatt a legtöbb hírt az újságok közölték, így mivel Bethlen Gábor angolai sajtóviszhangja még jelentős részben feltáratlan, célszerűnek tartom a legnagyobb szeletet képviselő fehér folttal, ezzel a területtel foglalkozni. Ennek során elsősorban arra a kérdésre kívánok választ kapni, hogy mennyire volt ismert a fejedelem tevékenysége a szigetországban, továbbá hogy személye és tettei hogyan, milyen beállításban jelentek meg az olvasók előtt.

A rendelkezésre álló források

A következőkben bemutatásra kerülő kiadványokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a fennmaradt anyag összetétele jelentősen befolyásolja a kutatás időbeli kiterjedését. Az első, rendszeres időközönként megjelenő és huzamosabb időn keresztül tevékenykedő angol lapok ugyanis 1622-től kezdték meg működésüket, fennállásuk első szakasza pedig betiltásukig, 1632-ig tartott. Sajnos a fellelhető kópiák túlnyomó része az 1622–1625 közötti intervallumra koncentrálódik, az utána következő időszak viszont már rendkívül hiányos e téren, és nem teszi lehetővé egy adott, szűken értelmezett téma alapos vizsgálatát.⁵ Ezen okok miatt dolgozatomban az 1622 májusától 1625 nyaráig bezárólag megjelent művekre kívánom a hangsúlyt fektetni.

Újságok...

Vajon hogyan is határozható meg pontosan az „angol újság” fogalma? *Joseph Frank* 1961-ben megjelent, máig meghatározó műve szerint az angol nyelvű, illetve a szigetországban rendszeres időközönként kiadott sajtótermékek feleltethetőek meg ennek a kritériumnak.⁶ Ezt már csak azért is fontos megemlíteni, mert a királyságban az általunk tárgyalt időszaktól már jóval korábban elérhető volt a Kölnben 1594-től fél-

4 A Magyarországon is közvetlenül hozzáférhető, az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteményében található, Bethlen Gáborral kapcsolatos rölapok jegyzékszámai: App. H.: 787.; 800.; 850.; 2003.; 2004.; 2454.

5 Az 1622-től 1625 végéig megjelent lapok 64,6%-a maradt fenn, míg az 1626–1629 végéig kiadottakból csak 19,7%. *Frearson*, 1993. 116. p.

6 *Fank*, 1961. 1–2. p. Egy másik korai meghatározás úgy definiálta az újság fogalmát, mint profit-orientált, állandó időközönként megjelenő és állandó címmel rendelkező hírközlő nyomtatványt. *Abbott*, 1941. 34. p. E tétel szerint viszont az 1622 májusától októberig kiadott, válto-

évenként megjelenő, latin nyelvű *Mercurius Gallobelgicus* is, amit viszont az előbbieken ismertetett definíció miatt nem tekinthetünk angol lapnak.

Az első olyan kiadvány, amelynél a bemutatott két feltételből legalább egy teljesült, a leginkább térképeiről ismertté vált *Pieter van den Keere*⁷ Amszterdamban 1620. december 2-ától megjelenő „*Corrant out of Italy, Germany*” című nyomtatványa volt.⁸ A lap elnevezésében feltűnő „*corrant*” máshol „*coranto*” kifejezés egyébként a korszak hírleveleire és újságaira egyaránt alkalmazott, általános elnevezés volt, ami a témával foglalkozó szakirodalomban a 20. század elejétől kezdve honosodott meg.⁹

Van den Keere kiadványa tehát formálisan már újságnak tekinthető, de tartalmát, szerkesztését tekintve azonban még előfutára volt csupán mindannak a változásnak, ami a következő néhány évben ment végbe a nyomtatott hírközlés téren Angliában. Egy középen függőleges irányban két hasábra osztott, mindkét oldalán teliírt lap, egymástól elválasztott, Európa más-más helyeiről keltezett hírekkel — így néztek ki az első corantók. Tudósításaik még nem több forrásból összeállított, kiértékeltelemzések vagy elbeszélő stílusban leírt beszámolók voltak — mint az később általánossá vált — hanem csupán a Németalföldön elérhető hírek tömör, rövid, táviratszerű kivonatai vagy szó szerinti fordításai. A közölt leírások elhelyezkedési sorrendjét sokkal inkább befolyásolta az, hogy milyen időrendben érkeztek be a szerkesztőségbe az egyes beszámolók, mint azok valós vagy vélt jelentősége. E nyomtatványokat tekintve azonban a felsorolt jellemzők mellett pozitívként emelhető ki az, hogy több — kevesebb sikerrel igyekeztek híreiket semleges módon, nyílt állásfoglalás nélkül közölni.¹⁰ A bemutatott tulajdonságok azonban van den Keere műveivel együtt hamarosan eltűntek az olvasók szemei elől, mert a híres

zatos című, számozatlan példányok nem minősülnek újságnak, ellenben egy másik korai kutató, Matthias A. Shaaber véleményével. *Shaaber*, 1932. 551. p. Sőt, meg kell jegyeznünk, hogy e definíció szerint még az 1622 októberétől megjelenő, sorban számozott, bár változatos című kiadványok meghatározása is kérdéses lenne.

- 7 Kartográfiai tevékenységére nézve lásd: *Keuning*, 1960.; *Lynam*, 1950. 16–25. p.
- 8 Az első angol nyelvű újság megjelenése így kis késéssel követte a korai németalföldi és francia lapok megindulását. 1618-tól jelent meg az első holland nyelvű újság Amszterdamban, amit kis késéssel követett az első francia nyelvű, szintén Amszterdamban kiadott periodika is. *Weber*, 2006. 397. p.; *Dahl*, 1946.; *Dahl*, 1950.
- 9 Az első angol újságok a 20. század elejétől kerültek mind inkább a tudományos érdeklődés látókörébe, a szakirodalom már ekkortól fogva corantonak nevezte őket. A korai kutatásokra nézve lásd: *Barwick*, 1913.; *Benson*, 1941.; *Bleyer*, 1931.; *Dahl*, 1938.; *Hanson*, 1938.; *Siebert*, 1939.; *Shaaber*, 1929.; *Shaaber*, 1932.; *Thomas*, 1933.; *Stockum*, 1914.; *Williams*, 1913.; *Baker*, 1917.
- 10 *Frank*, 1961. 3–5. p.

kiadó vállalkozását hamarosan többen és nagyobb sikerrel kezdték el követni a csatorna túloldalán.

Anglia ugyanis nem szorult sokáig importra az újságok területén, a növekvő kereslet pedig megfelelő alapot teremtett arra, hogy a szigetország immáron e téren is a saját útját kezdje el járni. 1621 első felében *Thomas Archer* kezdett el heti rendszerességgel megjelenő periodikát megjelentetni, ám próbálkozása tiszavirág-életűnek bizonyult, mivel Archer már az év nyarán börtönbe került a cenzúra engedélye nélkül kinyomtatott művei miatt.¹¹ Őt követően egy bizonyos *N. B.*¹² vállalkozott arra, hogy a nyomdokaiiba lépjen, ám az ő tevékenysége is elődjéhez hasonló gyorsasággal ért véget, mivel mindössze hét számot sikerült az olvasókhoz eljuttatnia. Archer szabadulása után szövetkezve egy másik kiadóval, *Nicholas Bourne*-nel 1622 májusától újra munkába lendült, és két heti rendszerességgel jelentette meg kiadványait.¹³ Az általuk előállított művek már sokban különböztek elődjeiktől, és egyben az első fennmaradt és Angliában nyomtatott újságnak tekinthetők, annak ellenére, hogy többé-kevésbé állandó időközönként történő megjelenésük mellett minduntalan más-más címmel láttak napvilágot.¹⁴ Külalakjukban is nagy változás történt, az egy lapos formátumot ugyanis 8–28 oldalas terjedelem váltotta fel, közelebb kerülve így a könyvek formájához, mint a röplapokéhoz — innen a korszakban elterjedt newsbook kifejezés is.

Nem csak a belső, hanem a külső is változott egyúttal: a lapok elején megjelent az adott szám főbb híreit röviden, fontossági sorrend szerint felvonultató címloldal, amivel korábban az olvasók a corantók esetében még nem találkozhattak. A kibővült tartalom, a nagy számú hír viszont már nem csupán nyomdászt és terjesztőt, hanem szerkesztőt is igényelt, aki kellő tudással elemzi és tálalja a híradásokat a közönség számára. A szakértő kéz ekkor először — ha még halványan is — de már érzékelhetővé vált a lapok oldalain. A gyors fejlődés ellenére viszont volt, ami változatlan maradt: a szövegek ugyanis ezúttal sem voltak sokkal többek, mint a kül-

11 *Frank*, 1961. 6. p.

12 Nathaniel Butter vagy Nicholas Bourne, pontos kilétét idáig nem sikerült kétséget kizárólag beazonosítani.

13 *Shaaber*, 1932. 552–556. p.; *Frank*, 1961. 7–8. p.

14 A címek viszonylagos változatossága még a későbbiek során is fennállt. A 20. század elején a *Studies in Philology* című folyóirat 1927-ben több mint 200 oldalt áldozott arra, hogy az 1620–1800 közti angol periodikákat Egyesült Államokbeli fellelhetőségük szerint felsorolja. Mindezek ellenére az 1622–1632 közti corantók aprólékos elkülönítésébe nem bocsátkozott bele, mint az írók megjegyezték, azok címei „közismerten zavarba ejtően bonyolultak”, ami miatt nem is kísérelték meg a egymástól való megkülönböztetésüket. *Crane-Kaye*, 1927. 27. p.

földi hírek puszta fordításai, néhol kisebb kiadói hozzászólásokkal megtoldva,¹⁵ és tanulva Archer példájából, továbbá felve a kormányzat által kilátásba helyezett büntetésektől, nem hagytak fel a corantók kizárólagosan külföldi híreket szolgáltató gyakorlatával sem. Az angol olvasóknak így ekkor és a későbbiekben is sokáig azzal kellett szembesülniük, hogy miközben szinte mindent megtudhattak a nagyvilág dolgairól, addig saját hazájukat tekintve továbbra is máshonnan kellett információkat beszerezniük. Ez azt eredményezte, hogy egyaránt külhonból kellett hogy értesüljenek pl. az ország partjainál szerencsétlenül járt hajóról,¹⁶ a szigetországba érkező hadvezérről, *Ernst von Mansfeldről*¹⁷ vagy a porta követéről,¹⁸ ám még az is megesett, hogy egy londoni hírt is velencei hírforrásból kellett megtudniuk — ha jóval korábban még nem ért volna el hozzájuk.¹⁹

Az ígéretes kezdés azonban újra csak zárójeles epizódként írta be magát az angol sajtótörténelemben, ám mindezek ellenére a lap rövid fennállása arra elegendőnek bizonyult, hogy felvezessen egy újabb, közel egy évtizedig tartó, nálánál sokkalta jelentősebb korszakot. 1622 októberére ugyanis több kiadó és könyvterjesztő — félretéve korábbi ellentéteiket — szövetségre lépett egymással, korporációjuk nyomán pedig 1622 októberétől megkezdte működését az első, példányonként számozott és többé-kevésbé állandó címmel ellátott,²⁰ ideális esetben hetenként megjelenő lap.²¹ Az új kezdet egyben belső megújulást is jelentett. Elődeitől eltérően ebben a periodikában a szerkesztő szerepe, a hírek összeválogatásában és értékelésében végzett munkája sokkal látványosabban érvényesült, mint korábban, a szövegek olvasmányosabbá, életszerűbbé váltak, az egyes tudósítások rövid tényszerű közlése helyett pedig elkezdődött a források egymással való összevetése, a „lehetséges” és a „valóságos”, a „szóbeszéd, pletyka” és a „megbízhatónak ítélt értesülések” különválasztása. A kiadókat tekintve sok névvel találkozhatunk a címoldalakon, közülük elsősorban *Nathaniel Butter* személye volt a legdominánsabb,²² ám 1623-ig Archer, Bourne, *Nathaniel Newbury*, *William Sheffard* és *Bartho-*

15 *Shaaber*, 1932. 552–554.; 571–573. p.

16 1622. szeptember 4.

17 1625. február 8.

18 1625. április 12.

19 1623. augusztus 29.

20 Címei közül csak néhányat említenék: „*Weekly Newes*”, a „*Newes for This Present Weeke*”, „*The Newes of Europe*” „*Late Newes or True Relations*” stb. Épp e változó elnevezés miatt a továbbiakban gyakran alkalmazom a lapokra a „corantók” kifejezést is.

21 *Shabber*, 1932. 553–557. p.

22 Ő egyébként kiadóként már jelentős múltat tudhatott ekkorra maga mögött. 1602 és az angol újságok megindulása, 1622 között közel 200 munka megjelenítésében vállalt szerepet,

Iomew Downes nevei is fel-fel tűntek, ám azt nem tudni pontosan, hogy az elvégzett munka — és nem mellékesen a befolyó profit is — hogyan is oszlott meg közöttük.²³ Abban, hogy vállalkozásuk meglehetősen sokáig képes volt a piacon maradni, és viszonylag nagy sikert ért el, nem kis szerepe volt a lap szerkesztőségi tisztét 1622–1624 nyara közt betöltő, korábban katonaként, majd íróként és világotutazóként ismertté vált *Thomas Gainsford*nak. Az ő tevékenysége elsősorban abban volt jelentős, hogy a kiadványát nem csupán eladni, de megkedveltetni és megismertetni is szeretne volna közönségével. Munkájának eredményeképpen a száraz fordításokból összeállított beszámolók olvasmányosabb, hosszabb, és időben is nagyobb teret felölelő narratívakká alakultak át. Konceptiója szerint ezen átfogó, több tudósításból összeállított leírások kerültek rendszerint az adott szám első felébe, míg a vége felé a kisebb, töredékesebb beszámolók kaptak helyet.²⁴ Neki köszönhető, hogy a corantok sokkal személyesebb, közelebbi hangot ütöttek meg, mivel munkája nem szorítkozott kizárólag a hírek közlésére, hanem beavatta olvasóit a források beszerzésének és kezelésének számos rejtelmébe is. Ugyancsak hozzá köthetők a nyílt szerkesztői véleménynyilvánítások is egy-egy esemény megítélésével kapcsolatosan, megjegyzései, szerkesztési elvei nyomán pedig a lap hangvétele ekkortájt rendszerint élesen katolikus- és Habsburg-ellenes hangvételt ütött meg, a mellett, hogy Anglia spanyolbarát politikáját is gyakran támadta.²⁵

amelynek 41%-a volt hírközlő jellegű nyomtatvány volt, köztük a magyar viszonylatban is említésre méltó „*Articles of the peace agreed upon, between the Archduke Mathias, on the Emperours part, and the deputies of the Lord Botzkay, and of other Lords of Hungarie on the other partie*” című, 1607-ben Londonban megjelent mű. *Rostenberg*, 1957. 25–26. p.

23 *Sheila Lamber* szerint viszont elsősorban nem anyagi érdekek álltak a lapok kiadása mögött, állítását viszont *Michael Frearson* hosszas bizonyítással cáfolja. *Lambert*, 1992/a. 13. p.; *Frearson*, 1993. 120–150. p.

24 *Frearson*, 1993. 203–204. p.

25 Munkásságának másik fontos jellemzője az volt, hogy a kontinens eseményein túl számos Európán kívüli, főleg török, perzsa vagy észak-afrikai hír is helyet kapott a lapban. Mindez valószínűleg azzal magyarázható, hogy *Gainsford* utazásai során megfordult Jeruzsálemben, Konstantinápolyban és Alexandriában is, így egyrészt személyes érdeklődése, másrészt kiterjedt kapcsolatrendszere állhatott ezen jelenség háttérében. Életére lásd: *Eccles*, 1982.; *Phelps*, 1979.; *Adams*, 1976.; *Brownlees*, 2005. 74–76. p.

... és olvasóik

Az „angol nyelvű nyomtatványok” vagy „angol nyelvterületen megjelenő kiadványok” megfogalmazással kapcsolatosan jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a 17. század eleji viszonyok tekintetében mit is kell értenünk pontosan ezen kifejezések alatt? Tehetünk-e egyenlőséget az angol nyelvű sajtótermékek és a földrajzi értelemben vett Anglia közé, esetleg a kiadványok olvasóinak zöme csupán Londonra és szűk vonzáskörzetére korlátozódott volna?

Az utóbbi feltételezés korábban számos angol történész osztotta,²⁶ álláspontjukat pedig sokáig több tényező is alátámasztotta. Ily módon London gyorsan növekvő népessége,²⁷ az ott koncentrálódó nyomdászat,²⁸ a fizető közönség számára elérhető az állami postahivatal hiánya, a közlekedés, szállítás rossz viszonyai és ebből kiindulva az egyes művek vidékre küldésének nehézségei is egyaránt ezt látszottak alátámasztani.²⁹ Ezt a képet csak tovább erősítette az, hogy az írni-olvasni tudó népesség arányát tekintve is a főváros büszkélkedhetett a legkedvezőbb mutatókkal az országban.³⁰ Mindezek ellenére az utóbbi idők kutatásai viszont jelentősen változtattak e nézeten, és arra engednek következtetni, hogy az információkra nem csupán hasonlóan éhes volt, hanem azokhoz különböző módszerekkel hozzájutott a vidéki olvasóközönség is.

Ahhoz azonban, hogy a City nagy forgalmú újság- és könyvesboltjaitól távoli helyeken is elérhetővé váljanak a kívánt termékek, jól kiépített terjesztőhálózatra

26 A leggyakrabban Joseph Frank angol történész álláspontját idézték ezzel kapcsolatban, de több korai írás is ezt a képet sugallja. *Frank*, 1961. 4. p.; *Shaaber*, 1932.; *Hanson*, 1938.; *Herd*, 1952.

27 London népessége a korszakban meglehetősen gyors tempóban növekedett. E. A. Wrigley számításai szerint 1600 körül 200.000-en, 1650 körül pedig 400.000-en lakták a várost, míg tőle kissé eltérően N. G. Brett-James 1935-ben megjelent művében 1603-ra 250.000, 1625-re pedig 320.000 főre tette annak lélekszámát. Külön meg kell még említeni, hogy 1650 körül Franciaország lakosságának kb. 2%-a élt Párizsban, míg Londonban ugyanekkor ez az érték 7%-körültre tehető. Angliához ilyen tekintetben csak Hollandia hasonlítható, ahol a század közepén Amsterdam 150.000-es lélekszáma az össznépesség 8%-át tette ki. *Wrigley*, 1967. 44–45. p.; *Brett-James*, 1935. 496–512. p.

28 A 16. század közepétől az angol nyomdászat Londonban és környékén központosult, és leszámítva a két egyetemi nyomdát, nem ismerünk vidéken ténykedő könyvkiadó helyeket. *Levy*, 1982. 13. p.

29 *Wilson*, 1984. 43. p.; *Crofts*, 1967. 19. p.

30 *Cressy*, 1980. 73–78.; 125.; 134. p.

volt szükség, amire ekkortájt alapvetően két módszer létezett.³¹ A lassabb elosztást az ország szinte minden nagyobb városában, Plymouth-tól Newcastle-ig bezárólag kiépült könyvkereskedő hálózat biztosította, ami szoros kapcsolat ápolta a londoni kiadókkal, köztük az újságokat forgalmazókkal is, tőlük átvéve látta el a távolabbi városok érdeklődőit termékeivel,³² piacuk, a könyvek és hírek iránti kereslet pedig folyamatos növekedést mutat ekkortájt.³³ Az időszakosan napvilágot látó röplapokkal és *newsbook*okkal szemben azonban az újságok gyakori, hetenkénti megjelenése már gyorsabb elosztó rendszert kívánt, mint amit a könyvterjesztési módszerek lehetővé tettek. Ezt az úrt töltötte ki az angol posta 1635. évi megindulása előtt a fuvarosok és kereskedők, szállítók által nyújtott szolgáltatás, akik Londonból kiindulva az ország legtávolabbi pontjaira is eljutottak. Az általuk kínált megoldás olcsóbb volt, mint a hagyományos posta, gyorsabb, mint a könyvelosztó hálózat, és nem csupán a nyomtatott vagy kézírásos,³⁴ hanem a szóbeli úton terjedő híreket is szállította egyben az egész század folyamán.³⁵ A kereskedők fő partnerei a lapok előfizetői mellett a hírlevelek olvasóközönsége volt, akik üzletszerűen vagy magánjellegű formában vehettek át küldeményeiket hivatásos levélíróktól vagy londoni ismerőseiktől, rokonaiktól.³⁶

Bár a korabeli utazókon kívül még a későbbi századok leírásai is rendkívül negatív képet festettek az angol útviszonyokról,³⁷ az újabb kutatások azt igazolják, hogy a korabeli útrendszer lehetővé tette a rendszeres és az egész országot beháló-

31 Harmadik helyen a legfőképpen nyomtatványokat terjesztő vándorárusok említhetők meg, akiknek a tevékenységére már a 16. század közepe óta vannak adatok, ám ők főleg olcsóbb kiadványokat, balladákat, kalendáriumokat terjesztettek elsősorban, és mivel nem volt stabil vásárlóközönségük, így az általuk terjesztett áruk is csak jóval lassabban értek célba más terjesztési módszereknél. *Spufford*, 1981. 111–128. p.; *Spufford*, 1994. A könyvkereskedők által alkalmazott szállítási módszerekre nézve lásd még: *Cambers*, 2003. 20–40. p.

32 *Frearson*, 1993. 16–17. p.

33 A londoni kiadók szövetségének (Stationer's Company) jegyzőkönyvébe az 1600-as évben regisztrált 259 művel szemben 1620-ban már 410 szerepelt, amelyen belül a történelmi és napi politikai hírek közel kétszeres növekedést értek el. *Klotz*, 1938. 418. p.

34 Míg a 16. századi kézírásos levelek írói sokszor csak barátait vagy családjukat informálták pletykákkal és hírekkel, addig az 1620-as 1630-as évekre sok levélíró már hivatásszerűen üzte ezt a foglalkozást. *Levy*, 1982. 21. p. Az 1620-as évek kézírásos hírleveleinek tartalmára és működésére nézve lásd: *Randall*, 2006.

35 *Frearson*, 1993. 19–21. p.

36 *Fox*, 1997. 608–610. p.; *Frearson*, 1993. 22–23. p.

37 *Gay*, 1927. A 17. század eleji útrendszerre nézve lásd: *Thomson*, G. S., 1918.

zó fuvarozó szolgálat létrehozását és hatékony működtetését.³⁸ Az írásbeli információterjesztés, az egyes nyomtatott és kéziratos hírközlő anyagok tehát elvileg bárhová eljuthattak, de ugyanakkor szóbeli úton — főleg a kereskedők tevékenysége révén — is gyorsan terjedtek. Számtalan írásos forrás tanúskodik arról, hogy mivel a fuvarosok útjaik jelentős részét a London-központú főútvonal-rendszeren tették meg, így a vásárokon, piacokon, forgalmas csomópontokon és az ezen utak mentén felállított fogadóknak és kocsmáknak kisebb, helyi jellegű hírközpontok alakultak ki, ahol további célközönségre találtak a — legfőképpen a fővárosból érkező — értesülések. A Londonból kiinduló úthálózat a legfrekvenciáltabban *Berkshire* és *Buckinghamshire*³⁹ megyéket vonta be a gazdasági vérkeringésbe, ezen területek voltak a leginkább kitéve a főváros hatásának, és ily módon feltételezhetően az információval legjobban ellátott vidékek is voltak egyben.⁴⁰

Anglia legnagyobb városa tehát mágnesként vonzotta magához a kereskedőket és utazókat, az oda vezető utakon és szállókban pedig gyakran felhangzott a „*Mi újság Londonban?*” kérdés. Ám nem csak a Temze parti metropolisz hírei iránt volt ekkoriban nagy az érdeklődés, hanem az 1620-as években a csehországi és európai események is hasonlóképpen közszájon forogtak a nagyobb főútvonalak menti településeken és fogadóknak, mint a belföldi történések.⁴¹ A kontinens nyugalomát széles körben felforgató konfliktus iránti érdeklődést azonban más tényező is segíthette. A harmincéves háború megindulásakor ugyanis Angliában már fél évszázada béke uralkodott, a legtöbb ember számára a harci cselekmények e miatt nem személyes tapasztalatként, hanem csupán olvasási élményként jelentek meg olyan eseményekről, amelyekben sokaknak még soha nem volt része, és csak ke-

38 *Chartres*, 1977. 87. p. Ezen utak egy része a koraújkori munkálatok eredménye, mások pedig középkori eredetre tekinthetnek vissza. *Stenton*, 1936. Az utak mentén számtalan fogadó is megtalálható volt, a 16. század végére 4000-re becsülhető a számuk. *Frearson*, 1993. 44. p.

39 Egy 1637-ből származó adat szerint Buckinghamshire megye a Londonból hetenként kiinduló, oda irányuló szállítmányokat tekintve egyébként toronymagasan vezetett a többi területhez képest, átlagosan másfél-kétszer akkora forgalmat bonyolította le, mint más angol megyék. *Chartes*, 1977. 77. p.

40 *Frarson*, 1993. 45–49.; 57–70. p.; *Chartes*, 1977. 77.; 80. 85. p. Míg Michael Frearson azzal érvel, hogy Anglián belül is viszonylag jól működött a hírek és információk terjesztése, addig ennek valamiképpen ellentmond, hogy az első flamand újság, a *Nieuwe Tijdinghen* 1620-as elindítója, *Abraham Verhoeven* angliai tudósításai csupán Londonra, Dover-re, Plymouth-ra és Salisbury-re korlátozódtak. Paul Arblaster szerint ennek oka az angol postai szolgáltatás szervezetlensége volt. Angliában ellentétben viszont Franciaország esetében Verhoeven-nek sokkal több tudósítása érkezett a távoli, vidéki városokból is. *Arblaster*, 2005. 26. p.

41 *Fox*, 1997. 606. p.

vesek, a kontinensen szolgáló angol zsoldosok voltak közvetlenül is érintettek a fegyveres összecsapásokban.⁴²

A hírek iránti felfokozott figyelem rajzolódik ki előttünk Gainsford 1624-ben lejegyzett megjegyzéséből is, amiből megtudhatjuk, hogy ha a nyomdász nem képes a lapok vásárlóinak igényeit kielégíteni, akkor „*jön az olvasó és minden nap az új hírek felől érdeklődik*”.⁴³ Ez a jelenség azonban valamivel korábban már másoknak is szemet szúrt. Az első lapok megindulásával egy időben, feltehetőleg 1622 körül keletkezett ballada a következő módon mutatja be az európai eseményekről szóló tudósítások iránti várankozást:

The Post of Ware:
With a Packet full of strange Newes out of divers Countries.
To a pleasant new Tune.⁴⁴

*„Away, Away; make no delay,
this Newes requireth hast,
Boy, mount thy Mare, post hence to Ware,
thou canst not ride too fast;
And as thou rid'st through every Towne,
blow forth this lively blast:
[...]
More mightst thou say my fine-tongu'd Boy,
of this our happy Newes,
If any grieve for to beleeve,
I prethee bid them choose;
And those that will to London still
these objects come and peruse;
Where you shall find honestly
all that I say,
Provide, make hast, use no delay:
For all this shall be
betwixt this and Doomes-day.”*

42 Randall, 2004. 1053. p.

43 1624. március 19.

44 The Post of Ware, 1622.

Az emberek kíváncsiságát tehát nehéz lehetett kielégíteni, és bár a hírektől a vidéki lakosság sem volt elzárva, ám ők a számukra értékes információkat csak valamivel drágábban és később tudhatták meg, mint fővárosi honfitársaik. A Londonból rendszeres időközönként kiinduló szállítmányok haladási sebességét figyelembe véve az is viszonylag pontosan felbecsülhető, hogy hová mennyi idő alatt érkezhettek meg a fuvarosok által közvetített szóbeli értesülések és nyomdatermékek. *Michael Frearson* angol történész a feltárt források és útleírások alapján úgy becsülte, hogy a fővárosból kiindulva a nagyobb útvonalak mentén Anglia szinte minden nagyobb települése — Newcastle-ig bezárólag — elérhető volt hat nap leforgása alatt, tehát mire a legújabb újságszám elhagyta a nyomdát, az előzőt már szinte minden vidéki előfizető elolvashatta.⁴⁵ De vajon kik is voltak ezek az olvasók?

A lapok által szállított tudósítások felvevőpiaca, az olvasóközönség vizsgálata több nehézséget is hordoz magában, hiszen még napjainkban is nagyrészt helytálló *Thomas Cogswell* angol történész két évtizeddel korábbi megállapítása, miszerint az angol levéltárak Stuart-kori, információáramlással és a propaganda működésével kapcsolatos legtöbb forrása még feltáratlan.⁴⁶ Az újságok közönsége közül ugyanis csak a felsőbb társadalmi rétegekbe tartozók hagytak írásos nyomot maguk után olvasási szokásaikról,⁴⁷ náluk viszont több korabeli példa is bizonyítja, hogy bár közülük sokan egyaránt előfizettek hivatásos levélírók által készített kézírásos és nyomtatott hírlevelekre is, ám a kétféle termék közül inkább az előbbit tar-

45 *Frearson*, 1993. 75–77. p. A korabeli állami hivatalok és tisztségviselők számára fenntartott postaszolgálat azonban ettől akár 2–3-szor is gyorsabb tudott lenni, így pl. Londonból Newcastle 65, míg Plymouth átlagosan 50 óra alatt volt elérhető. *Brayshay–Harrison–Chalkley*, 1998. Azt a kérdést viszont *Frearson* sem vizsgálta, hogy Skóciába is eljutottak-e a corantók, illetve rendelkeztek-e ott is stabil olvasóközönséggel. A két állam ugyanis I. Jakab (Skóciában VI. Jakab) révén 1603-tól perszónáluniót alkotott egymással. A koraujkori skóciai könyvterjesztést vizsgáló *Alastair Mann* sem tér ki erre a kérdésre, azt viszont munkája nyomán megtudhatjuk, hogy Skócia Angliához hasonlóan a 17. század elején szoros kapcsolatot ápolt németalföldi kiadókkal és könyvkereskedőkkel, ahonnan számos vallási témájú könyv és pamflet érkezett hozzájuk, és sok skóciai kézirat is ott talált először kiadóra. *Mann*, 1997. 113–166. p.

46 *Cogswell*, 1990. 215. p. A *Cogswell* kijelentése óta eltelt időben azonban több részleges elemzés is napvilágot látott a kérdéssel kapcsolatban, ám még mindig kevés, széles spektrumot át-fogó feldolgozás áll rendelkezésre. Az egyik ilyen — bár csak az 1621-es esztendőt vizsgáló — mű: *Salzman*, 2002.

47 *Frearson*, 1993. 273. p.

tották megbízhatóbbnak.⁴⁸ A corantókra ellenben sokszor megvetőleg és gyanakodóan tekintettek, azokat pletykálkodó, leginkább a köznép által kedvelt és használt olvasmánynak tartották.⁴⁹

A nyomtatványokhoz való hozzájutás szállításon kívüli két legfontosabb tényezője az írni-olvasni tudás képessége és a vagyoni helyzet volt. Ám ezek közül egyik sem befolyásolta kizárólagosan a hírekhez való hozzáférést, mivel a szóbeli információterjesztés is jelentős szerepet töltött be ekkoriban,⁵⁰ sőt, mint *Richard Cust* történész állítja, az írásbeliség és nyomtatás elterjedése ellenére a hírek közlésének legáltalánosabb módja továbbra is szóbeli formában történt.⁵¹ Ennek több oka is lehetett, első helyen talán az hozható fel, hogy a corantók csak viszonylag kis példányszámban láttak napvilágot, különböző becslések szerint kiadásenként 250–1000 darab hagyhatta el a nyomdát.⁵² Második helyen az említhető meg, hogy a lapok ára meglehetősen magas volt a korban megjelenő más típusú, olcsó nyomtatványokhoz képest, és mivel heti rendszerességgel jelentek meg, így folyamatos megvételükre csak a tehetősebbek voltak képesek. Kiváltképp igaz volt ez az 1620-as években, amikor a kiskereskedőket, ipari munkásokat és földműveseket egyébként is a növekvő infláció és mezőgazdasági károk okozta válság fokozottan sújtotta, ami miatt a rendszeres előfizető közönség oroszlánrészét a középosztályban kell keresnünk.⁵³ Aki tehát nem tehetette meg, hogy mélyen a zsebébe nyúljon, az leginkább a kézírásos levelekre, röplapokra vagy szóbeli tájékoztatásra volt utalva, de az információk iránti igényét így is nagy részben kielégíthette, néha talán még gyorsabban is, mintha egy újságra költötte volna a pénzét. A hírek összegyűjtése, kiértékelése és kinyomtatása ugyanis időbe telt, és alkalmanként az így elszenvedett idővesztés a konkurensek javára billenthete a mérleget. Arra, hogy ezek az egymás mellett létező, egymással párhuzamosan működő információs rendszerek hogyan is működhettek, jó példa

48 Meg kell említeni azonban, hogy a kézírásos leveleket küldők is gyakran hivatkoztak nyomtatott hírekre, vagy akár tovább is küldhették azokat, ám sokszor gyanakodtak és kétségbe vonták azok megbízhatóságát. *Randall*, 2006.

49 *Frearson*, 1993. 274. p. A 16. század végén megjelenő *newsbook*ok és kézírásos hírlevelek működésére nézve lásd: *Scott-Warren*, 2000.

50 *Frearson*, 1993. 277. p.; *Davies*, 1939. 3. p.

51 *Cust*, 1986. 65. p.

52 *Frearson* megjelenésenként 1000 példányszámot valószínűsített, ez alapján számításai szerint 1622–1629 között a 289 megjelent újságszám közel 300.000 darabot tehetett ki valójában. *Frearson*, 1993. 116–118. p. Ezt megelőzően más történészek eltérő adatokkal kalkuláltak. *Joseph Frank* a kiadásenkénti darabszámot kereslettől függően 250–500 körülire, míg *Folke Dahl* 4–500 körülire becsülte. *Frank*, 1961. 13. p.; *Dahl*, 1952. 22. p.

53 *Frearson*, 1993. 278–280. p.

Gainsford találó megjegyzése egy 1623. decemberi szám bevezetőjében: „*Kedves olvasó, biztos vagyok benne, hogy mostanra már birtokában van azon különböző, figyelemreméltó eseményekkel kapcsolatos számos híresztelésnek, amelyeket Európával kapcsolatban már felfedtek ön előtt.*”⁵⁴

Megtúrve, de nem tiltva

Az 1622-től megjelenő corantók egyik fő különbsége az volt elődeihez képest, hogy már nem csupán híreket juttattak el olvasóikhoz, hanem azok segítségével direkt vagy indirekt módon az emberek egy-egy kérdéssel kapcsolatban kialakított véleményét is befolyásolták.

A lap által képviselt álláspontok és sokszor nyíltan hangoztatott propaganda leghangsúlyosabb pontja Anglia külpolitikai irányvonalának kritizálása volt. A háttérben a protestáns angol lakosság, de kiváltképp a corantók kiadásában orosz-lánrészt vállaló és a híreket szállító puritánok⁵⁵ azon felfokozott várakozása bújta meg, hogy Jakab fegyverrel segíti meg vejét, pfalzi Frigyes⁵⁶ a császár ellenében. Ő azonban e helyett a katolikus Spanyolország felé kezdett el közeledni, és csak tárgyalásokkal kívánt közvetíteni a szembenálló felek között, miközben fiát, Károly herceget a spanyol infánsnőhöz, Mária Annához⁵⁷ szerette volna hozzáadni. Politikája mindezek miatt 1619-től fogva egyre több ellenzőre talált, akik közül a legharcosabbnak a puritánok bizonyultak, ők elsősorban nyomtatványaik segítségével szerettek volna mind több embert megnyerni nézeteiknek,⁵⁸ velük párhuzamosan viszont az egyházi klérus is meglehetősen heves támadásokat intézett a szószékekről a számukra nem tetsző külpolitikai irányvonal ellen. Az új típusú kihívás a hatalmat is gyors válaszra készítette, amely két eszközzel: a király nemtet-

54 1623. december 11.

55 *Shaaber*, 1966. 79–81. p. Shaaber puritánok szerepére vonatkozó nézeteit nézve valamelyest árnyalja David Randall. *Randall*, 2004. 1056–1057. p.

56 1610–1623 között választott pfalzi fejedelem.

57 1606–1646. 1631-től III. Ferdinánd német-római császár, magyar király felesége, 1638-tól magyar királyné.

58 Közülük a leghíresebb *Thomas Scott* volt, aki 1620-ban megjelentetett *Vox Populi* című, spanyol-ellenes pamfletje miatt Németalföldre volt kénytelen menekülni. A témára nézve lásd: *Cogswell*, 1989.; *Wright*, 1943.; *Russell*, 1977.; *Zaller*, 1977.; *Lake*, 1982.

szését kifejező uralkodói proklamációkkal és külön, a corantók felügyeletével megbízott cenzorral próbálta meg felvenni a harcot kritikusaival szemben.⁵⁹

Az első uralkodói kiáltvány 1620 decemberében, majd változatlan formában 1621-ben hagyta el a nyomdát, és még nem tett említést a nyomtatott művekről, csupán „*az államügyek toll vagy beszéd útján történő, túlzott és féktelen kitárgyalása*” ellen emelt szót⁶⁰. A királyi kinyilatkoztatást követően nem sokkal később már a londoni püspök is elrendelte, hogy a prédikációkon ne essen említés Anglia spanyol politikájáról és az államügyekről.⁶¹ Az uralkodó tehát kinyilvánította nemtetszését, ám még a tiltás eszközével nem élt, aminek oka valószínűleg az lehetett, hogy a külföldön nyomtatott angol nyelvű híryanagok is hozzáférhetőek voltak az országban.⁶² Ezt orvosolandó Jakab 1621-ben még a hágai angol követen keresztül is próbált tenni az idegenből érkező nyomtatványokkal szemben, fáradozása viszont nem vezetett eredményre.⁶³ 1623-ban újabb nyilatkozatában már nyíltan a tengerentúlról származó könyvek és pamfletek ellen foglalt állást, ismételt fellépése hátterében pedig a tervezett spanyol házassági kapcsolat elleni folyamatos sajtótámadások álltak.⁶⁴ Jakab utoljára, 1624-ben tett kinyilatkoztatása a korábbiakkal ellentétben már egyaránt érintette a belföldön és külföldön kiadott művek közül

59 Angliában középkori alapokra visszanyúlva a már 16. század során több szankció is született az uralkodó tekintélyét sértő híresztelések, továbbá a „hamis, lázító és botránys” hírek és pletykák terjesztőivel szemben, de ehhez hasonlóan próbálták meg szabályozni a nyomtatásban megjelenő, elsősorban vallási tartalmú írásokat is. *Loades*, 1974.; *Fox*, 1997. 599. p. A 16. század során egyébként az állam nem csupán tilthatta, hanem segíthette is egyes, céljainak megfelelő művek megjelenését. Így történt ez a Franciaországból a Szent Bertalan éji meszárlást követően menekült protestánsok esetén, akik állami beleegyezéssel, angol nyelvű nyomtatványok kiadásával próbálták meg több évtizeden át befolyásolni az angliai közvéleményt. *Parmelee*, 1994.

60 *Frearson*, 1993. 234–235. p.; *Lambert*, 1992/a. 7. p.

61 *Davies*, 1939. 7.; 9–13 p.; *Wright*, 1943. 154–156. p. A prédikációk az 1620-as években gyakran éles politikai felhangot ütöttek meg, ami heves királyi ellenállást és többek bebörtönzését vonta maga után. *Davies*, 1939. 9–19. p. Meg kell még említeni, hogy a korszak egyik jellegzetes, gyakran hírközlő funkciói is betöltő műfaja volt a ballada, amely nyomtatott, kézírásos vagy szóbeli úton — vándorénekesek által — egyaránt terjedt. Ez a szatirikus műfaj is többször kivívta a kormányzat nemtetszését, mint pl. 1623-ban, amikor Buckingham és Károly herceg Spanyolországra hajóztak, ez alatt pedig egy balladaénekest börtönbe zártak, mivel az tévesen még visszaérkezésük előtt adott hírt hazatérésükről. *Fox*, 1997. 611. p. A témára nézve lásd még: *Fox*, 1994.; *Watt*, 1991.; *Rollins*, 1919.

62 *Frearson*, 1993. 86–91. p. A puritánok ezen időszakban sok más, legfőképpen vallási témájú művet is kiadtak angol nyelven Németalföldön. Erre nézve összefoglaló jelleggel lásd: *Sprunger*, 1994.

63 *Frank*, 1961. 6. p.

64 Sheila Lambert szerint gazdasági okai is voltak a döntésnek. *Lambert*, 1992/b. 20. p.

azokat, amelyek „*felsőbb engedély nélkül*” kerültek piacra.⁶⁵ Azzal kapcsolatban azonban, hogy ezek a manifesztumok mekkora mértékben befolyásolták a szóbeli információk, illetve a kézzel írott levelek vagy a corantók terjesztőit, megoszlanak a szakértők véleményei.⁶⁶

A királyi kiáltványokon kívül a hatalom másik — eleinte meglehetősen következetlenül — alkalmazott eszköze a cenzúra volt. A Csillagkamara 1586. évi rendelete szerint a londoni kiadókat tömörítő *Stationer's Company* által kinyomtatott műveket egy egyházi vagy egy világi hivatalnoknak kellett nyomtatás előtt jóváhagynia. Azért, hogy senki se adhasson ki ilyen engedéllyel nem rendelkező írásokat, a társaság igazgatói lettek felelőssé téve. A cenzúra így közvetlenül a szövetség vezetőinek kezébe került, akiknél viszont a pénzügyi érdekelttség sokszor háttérbe szorította a politikai elvárásokat.⁶⁷ Ennek az lett a következménye, hogy — az első corantóktól eltekintve⁶⁸ — meglehetősen kevés újságszám esett cenzúra alá, így 1622 és 1641 közt megjelent példányok alig 5%-át vizsgálták felül központilag.⁶⁹ Bár a hatalom 1621–1624 között külön cenzort nevezett ki a lapok szabályozása érdekében, az nem tudta akaratát tökéletesen érvényesíteni. *Francis Cottington*, Anglia spanyolországi diplomatája elég sokat volt ugyanis külföldön, és csak angliai tartózkodásai alatt történt látványos változás a lapok hangvételében.⁷⁰ Bár a kormányzat 1632-ben — ideiglenes sikerrel — betiltotta a corantókat, ezt a lépést az 1620-as évek elején a felfokozott nemzetközi érdeklődés és a külföldi angol nyelvű nyomtatványok elterjedtsége miatt csak jóval kisebb hatékonysággal tehetné meg. Ennek következtében az ezen időszakban megjelent anyagok tartalma nem elsősorban a hatalom szándékától, hanem a kiadók önszabályozásától függött.⁷¹

65 *Frearson*, 1993. 244. p.

66 Bár a történészek jelentős része egyetért abban, hogy tartva a büntetéstől és a lebukástól többen óvatosabban jártak el híreik, kézzel írott hírleveleik tartalmával és célba juttatásával kapcsolatban, de ugyanakkor Sheila Lambert szerint ezzel szemben a kora Stuart-kori Angliában a levelezők általánosságban nem félték küldeményük elfogásától. *Frearson*, 1993. 238–240. p.; *Cust*, 1986. 88. p.; *Lambert*, 1989. 57–58. p.

67 *Frearson*, 1993. 245–246. p.

68 Az 1621 októbere és 1622 októbere között megjelent 55 kiadványból 44-et cenzúráztak. *Frearson*, 1993. 92–96. p.

69 641 megjelent számból 32. *Frearson*, 1993. 248. p.

70 *Frearson*, 1993. 250–264. p. A későbbi időszak cenzorálási gyakorlatára nézve lásd: *Thompson, A. B.*, 1998.

71 *Thompson, A. B.*, 1998. 661. p. Míg a 20. század első felében megjelent szakmunkák viszonylag jelentősnek ítélték a cenzúra corantókra gyakorolt hatását, addig Sheila Lambert műveiből

„Newes from severall parts of the World”⁷²

Mint azt már említettük, a corantók első szerkesztője, Thomas Gainsford gyakran beavatta olvasóit az újságírás rejtelmeibe, mindezt azonban sokkal inkább önmaga és kiadványa tartalmának védelmében tette, mintsem pusztá ismeretterjesztési szándékból. Leírásai során számtalanszor igyekezett közvetlenül is megnevezni, hogy információi mely forrásokra támaszkodnak, és azok összeállítása, értékelése során milyen módszer szerint is járt el.⁷³ Kommentárjaiból megtudható, hogy az angolok valószínűleg a legnagyobb bizalommal a Németalföldről érkező nyomtatott termékek iránt viseltettek, az ezekre történő állandó hivatkozással ő pedig feltehetőleg kiadványa szavahihetőségét akarta szavatolni.⁷⁴

Jól illusztrálja ezt egy 1623. decemberi szám is, ahol a bevezetőben megemlítésre került, hogy csak a külföldi, hiteles és megbízható értesítéseket tartalmazó corantókat és leveleket használta fel lapjához, amelyekkel kapcsolatban azt is elárulta, hogy azok az antwerpeni és amsterdami postával érkeznek.⁷⁵ A két nagyváros közül azonban talán az utóbbi lehetett a jelentősebb, mint azt egy alkalommal

az a kép rajzolódik ki, hogy az állam ezekben az időkben nem volt abban a helyzetben, hogy irányítsa a médiát. Siebert, 1939. 154–156. p.; Davies, 1939. 4. p.; Lambert, 1989.; Lambert, 1992/a.; Lambert, 1992/b.

⁷² Az 1623. április 8-án megjelent szám címének egy részlete.

⁷³ Ennek ellenkezőjére is hozható fel azonban példa. 1623 novemberében hosszabb szünet állt be a lap kiadásában. Az újság újraindulásakor a szerkesztő arra tett kísérletet, hogy az október havi eseményeket egy számba foglalja össze, ám forrásaival kapcsolatban megjegyezte: „nem fogom precízen megnevezni sem a leveleket, sem küldésük dátumát, legyen elég az, hogy ön tudja, hogy mi nem voltunk ezen események szemtanúi, de nekünk biznunk kell mások tudósításában, mint ahogy ön is megfelelően előzékeny ahhoz, hogy hitelt adjon a másodkézből jövő beszámolóknak”. 1623. november 11.

⁷⁴ Ennek oka az volt, hogy Gainsford maga is sokszor védekezett a kiadványát ért támadásokkal szemben, amik rendszerint a lap megbízhatósága ellen irányultak. Pl. 1623 december 11., 1624 március 19. Önmaguk hitelességének bizonygatására szükség is volt ekkortájt, hiszen számos példa igazolja, hogy a korai corantók és hírlevelek néha egészen nagy horderejű eseményekkel kapcsolatban is képesek voltak hatalmasat tévedni. Az első, 1620. december 2-án, Hollandiában megjelent angol nyelvű példány például arról írt, hogy bizonytalan, vannak-e császári katonák Prágában, sőt, egy nürnbergi forrásra hivatkozva megemlítette, hogy az ott állomásozó katonák viszonylag nagy összegekben fogadtak arra, hogy valószínűleg nem tartózkodnak Prága városában katolikus csapatok. Ezzel ellentétben viszont az uralkodó győztes seregei már november 9-én bevették a várost. Beller, 1927. 277. p. Az évek során azonban a lapokba vetett bizalom nem növekedhetett jelentősen, ezt támasztja alá egy 1632-ben megjelent pamflet is, ami így írt a corantókról: „Now every one can say, it's even as true as a Currantoe, meaning that it's all false”. Walker-deVivo-Shaw, 2006. 341. p. 2. lj.

⁷⁵ 1623. december 13.

megtudhatjuk: „*Kevés olyan hely van Európában, ahol oly sok ügyletet bonyolítának le, és annyi levelet írnának, mint Amszterdamból*”.⁷⁶

Ennek az erős kapcsolatnak a hátterében az állhatott, hogy a szigetországot a legkisebb távolság Németalföldről választotta el, ami már csak azért is szerencsés volt, mert az ottani városok Európa jelentős hírközpontjaiként funkcionáltak ekkoriban és az angol kontinentális posta túlnyomó része is rajtuk keresztül ért célba.⁷⁷ A felsoroltakon kívül azonban más európai nagyvárosokkal is állandó kapcsolatban álltak a kiadók, Velence például az itáliai területek legfőbb hírforrása volt, de ugyancsak rajta keresztül folytatta útját a konstantinápolyi levelek túlnyomó hányada is (a többi gyakran Bécsen keresztül érkezett),⁷⁸ Európa más részeiről pedig elsősorban Frankfurt, Párizs, Bécs, Prága és Madrid tájékoztatta gyakran az angol olvasókat.⁷⁹

A kiadók működésük során külföldi könyvkereskedőkkel és hivatásos levélírókkal — vagy mint írják több helyen, barátokkal — egyaránt kapcsolatot tartottak, akik röplapokat, németalföldi corantókat és kézírásos tudósításokat küldtek számukra.⁸⁰ A hozzájuk érkező nyomtatott anyagokra előszeretettel hivatkoztak önmaguk hitelességének érdekében akár a címben is, pl. a következő módon: „*The*

76 1623. december 13.

77 *Arblast*, 2005. 23. p. Németalföld nem csupán a hírek forrását jelentette Anglia számára, a 17. század során szoros gazdasági és kulturális kapcsolatok is kibontakoztak a két terület között. Innen jutott el számtalan teológiai és tudományos könyv Angliába, de a nyomdászat-technikai eljárások főbb újításai is az ő segítségükkel honosodott meg a szigetországbán. *Murray*, 1957. 840–846. p. A németalföldi híreket minden bizonnyal a két terület között ingázó kereskedők, és nem az ekkor még csupán formálódó, és a kormányzat fokozódó figyelme miatt egyre kockázatosabbá váló angol állami postaszolgálat szállíthatta. A kontinenssel fennálló postakapcsolat egyébként meglehetősen szabályozatlan volt ebben az időszakban, ami miatt a 17. század elején a külföldre írt és onnan érkező levelek alkalmi és rendszertelen utakon érkeztek meg céljaikhoz. Ezt kívánta orvosolni Jakab 1619. évi rendelete, amelyben a külföldi küldemények (Foreign post) intézésére külön postamester jelölt ki, de a rendszer megszilárdulása és működőképessé válása csak az 1630-es évek elejére tehető. *Sharpe*, 1984. 149–151. p.; *Levy*, 1998.

78 Volt, hogy azt is megemlítették, hogy a törökországi híreket egyaránt kaptak ugyanazon úggyel kapcsolatosan Itáliából, Németországból, Spanyolországból és Németalföldről. 1623. augusztus 21.

79 Sokszor azonban a közvetlen kapcsolat ellenére egyes hírek mégis csak nagy kerülővel értek célba, így pl. Velencéből is érkeztek néha spanyol hírek, de ugyanakkor Brüsszelből is írhattak lisszaboni történésekről. Pl. 1625. február 8.

80 *Shaaber*, 1932. 568. p. Néha ezek a levélküldők azonban ha név szerint nem is, de azért mégiscsak említésre kerültek. Így pl. egy 1622. novemberi számból megtudhatjuk, hogy egy bécsi levelet egy, a császárvárosban tartózkodó holland kereskedelmi ügyvivő küldte el londoni ba-

Newes of Forraine Partes, lately received, and Translated out of the High and Low Dutch printed Copies".⁸¹

Azonban az, hogy a lapok forrásait a kontinens egyik legnagyobb hírközpontjából szerezték be, nem mindig elégitette ki az olvasókat, és sokan kevesellhették, amit a pénzükért kaptak: mint a szerkesztő egy alkalommal megjegyezte: „*Önnek és nekem egyaránt meg kell elégednünk olyan hírekkel, amikhez hozzájutunk, úgy, ahogy ezeket kiadják a más országokban*”.⁸² Am hír és hír között is nagy volt a különbség, a legfőbb érdeklődésre számot tartó hadi beszámolók ellenben nem mindig érkeztek olyan gyorsasággal és mennyiségben, mint ahogy az sokak számára kívánatos lett volna. Így történt 1622 novemberében is, amikor Gainsford egy tudósítással kapcsolatban már előre megpróbálta szépíteni a kialakult helyzetet: „*az innen érkező levelek nem sok hírt tartalmaznak a világ számára, de sok érdekességgel szolgálhatnak a kereskedők részére*”.⁸³ Ezzel ellentétben máskor viszont — ha épp nem voltak rászorulva — éppen ő volt az, aki nyíltan leírta, hogy nem kíván gazdasággal és kereskedelemmel kapcsolatos információkról írni, „*azért, mert ön más ügyekre kíváncsi, mint a hajórakományok és kereskedelmi váltók hírei, így el óhajtok állni az ilyen nem helyénvaló témák közlésétől*”.⁸⁴

Eljöhett azonban az az idő is, amikor minden bizonynal még ezeket a híreket is örömmel fogadták volna, mivel az amszterdami és antwerpeni postától való nagy fokú függőség az ellenkező helyzetet is előidézhette, így könnyen megtörténhetett, hogy néha szinte alig-alig kaptak használható anyagot. Ilyenkor így igyekeztek menteni a helyzetet: „*ez az oka annak, hogy az év ezen szakasza és az időjárási körülmények miatt csak kevés örvendeztető hírt tudunk közölni önnel*”.⁸⁵ Ehhez képest az már csak a kisebbik rosszat jelentette, ha valamelyik európai város postája terén történt kimaradás. Így például 1623 júniusában a Bécsből nyugatra irányuló postaforgalomban rövidebb szünet állt be, így az ottani értesüléseket átvevő — valószínűleg frankfurti — tudósítók nem tudtak mást írni, csak azokat, „*amiket gyanítanak*”.⁸⁶

rátjának. 1622. november 16. Hasonló említésre lelhetünk egy Nápolyban tartózkodó angol kereskedelmi ügynök üzenetével kapcsolatban is: 1624. október 5.

81 1623. február 28.

82 1624. március 6.

83 1622. november 22. Sokaknak talán azonban ez is fontos lehetett, nem csupán azért, mert Anglia jelentős tengeri kereskedelmet bonyolított ekkortájt, hanem mert több kereskedő — és egyben közgazdasági gondolkodó — is élénk pamfletharcot vívott egymással ebben az időben. Erre nézve lásd: *Finkelstein*, 2000.

84 1623. december 23.

85 1624. március 6.

86 1623. július 18.

Szerencsésebb időben viszont a szerkesztő a beérkezett anyag bősége feletti örömének sem habozott hangot adni: „*Kedves olvasó, ezúttal nem kell bevezetőt vagy előszót olvasnia, mivel a levelek és holland corantók olyan sűrűn érkeznek kezünkhez, hogy megkímélnék a papír pocsékolásától, ha mindezt szeretnénk megosztani önnel*”.⁸⁷ A hírdömping ellenben alkalmanként annyira soknak bizonyult, hogy már nem volt mód mindent közzétenni, mint azt kifejtették: „*további anyagaink is vannak, amelyek közlésétől úgy gondoljuk eltekintünk azért, hogy ne fárasztuk önt az olvasással, és úgy hisszük, nincs túl sok kedve ahhoz, hogy az emlékezéssel vesződjön, és amit teszünk, azt inkább tesszük azért hogy feltöltsünk egy üres lapot, mintsem egy könyvet*”.⁸⁸

Nem a fent említett tevékenység — még ha az egy kisebb „könyv megtöltése” lett volna is — tette emlékezetessé Gainsford nevét. Az információk kiválogatása, megítélése, az ellentmondások, pletykák, téves hírek kiszűrése képezte a rá háruló munka azon részét, ahol a legjelentősebb teljesítményt nyújtotta. A felsorolt feladatokkal kapcsolatban gyakran megosztotta olvasóival személyes tapasztalatait, panaszait is: „*köztudott, hogy sokan részlehlőlan írnak, és az egyik több mozzanattal egészíti ki mint a másik*”.⁸⁹ Máskor pedig ily módon adott hangot nehéz helyzetének: „*sok levél érkezik be Németalföld számtalan részéről, és olyan sok az ellentmondás, [...] hogy nem is tudom, hogyan feleljek meg az olvasónak*”.⁹⁰ Az igazság kiderítésébe vetett hitét viszont soha nem adta fel, mivel azon állásponton volt, hogy a téves információk idővel lelepleződhetnek, és a valóság nem tartható sokáig titokban, mint érvelt egy alkalommal: „*Egy régi közmondás úgy szól, hogy a hamis beszámolók sebesen terjednek, de az igazság hamar utoléri őket, nos, ez az elmúlt napokban a legkézzelfoghatóbban megerősítést nyert és igaznak bizonyult*”.⁹¹

87 1624. január 15.

88 1623. április 17.

89 1623. január 31.

90 1622. október 4. Máskor a magyarországi eseményekről szóló írott tudósításokról azt köztölték, hogy azok nagy fokú változatosságukkal összezavarják az embereket. 1623. február 20. Ez a hírbőség, a hírek ellentétes tartalma más helyen is említésre kerül. 1623-ban, a török belügyekkel kapcsolatos híradás megemlítette például, hogy egyazon eseménnyel kapcsolatosan megegyeznek az Itáliából, Spanyolországból, Németországból és Németalföldről kapott levelek, csak hogy korábban már ugyanezt kétszer vagy háromszor is állították, majd aztán cáfolták, „és lehet, hogy most újra becsapnak bennünket” — írták. 1623. augusztus 21.

91 1622. július 3. Sokszor azonban nem csak a hamis, hanem a hitelesnek tűnő hírekkel kapcsolatban is jobbnak látták megvárni a következő tudósításokat. Így volt ez pl. Brandenburgi János György jägerndorfi örgróf esetében is, akinek 1623-as tevékenységéről érkező információkkal kapcsolatosan kételkedésüknek adtak hangot, mint írták „*az bár rendkívül igaznak tűnik, mi még nem erősítjük meg, amíg továbbiakat nem hallunk róla*”. 1623. július 18.

A hírek értéke és tartalma iránti precíz, ámde sokszor részlelhajló hozzáállás időnként oda vezethetett, hogy szerkesztőként néha a legfontosabb forrásnak tartott németalföldi küldeményektől is kénytelen volt megválni. 1623 nyarán az egyik szám bevezetőjében azzal indokolta mindezt, hogy az e helyekről kapott hírek túlságosan magukkal ragadták íróikat, így emiatt más szerzőket és forrásokat kellett beszereznie, néhányuk latin és spanyol nyelvű, de a legtöbb itáliai eredetű.⁹² A korai, 1622. májustól októberig megjelenő sorozatban azonban néha még ennél is határozottabb állásfoglalásokkal találkozhatunk egyes beszámolók javára. Egy júniusi számban ugyanis megemlítették, a szóbeszéd szerint Bethlen Gábor már békét kötött a császárral, amivel kapcsolatban a szerkesztő megjegyezte, hogy „*az épp annyira igaz, mint a Kölniek itteni barátaikhoz küldött levelei, amelyekben Mansfeld vereségéről irnak*”. Majd pedig kételkedésének hangot adva mindkét esemény kapcsán úgy zárta tudósítását, hogy „*ezeket sokan biztosan híresztelik, de hamar elcsöndesülnek, amikor a valódi hírek ide érkeznek*”.⁹³ A bemutatott tendencia, mármint bizonyos területekről befutó információk közti ellentét magyar vonatkozásban esetenként máskor is megnyilvánult, ezt tárja elénk Gainsford következő monológja is: „*Az antwerpeni levelek nem sokban különböznek a németországiaktól, de Bethlen Gábor cselekedeteit illetőleg nagyobb mértékben, mivel ők tagadják, hogy ő közel ért volna Prágához, — mint arról tudósítottak — vagy hogy legyőzte volna Leopoldot vagy Monte Negro grófot*”.⁹⁴

Máskor viszont, ha jóval kisebb számú értesülés állt tartalmilag szemben egymással, egyszerűen azt a megoldást alkalmazták, hogy az ellentmondásos forrásokat válogatás nélkül közölték, mint pl. 1625-ben a császár és a török közti béketárgyalásokkal kapcsolatban, amikor így zárták híradásuk felvezetőjét: „*ezen ügyet az Önök megítélésére bízom, és közlöm mindkét bécsi levelet*”.⁹⁵

Nem csak az ellentétes, hanem az egymással megegyező beszámolók is gondot okozhattak alkalmanként, pedig ilyenkor a lap összeállítóinak nem volt más dolguk — gondolhatnánk — csak a befutó anyag rendszerezése, ám — épp Bethlen Gáborral kapcsolatban — még ez sem ment oly könnyen. 1624 februárjában például az Európa számos nagyvárosából befutó értesülések tartalma olyannyira fedte egymást, hogy a szerkesztőnek saját bevallása szerint is nagy figyelmet kellett fordítania rá, hogy a különböző helyekről érkező üzenetek ismertetésénél ne ismételve meg kétszer ugyanazt a kijelentést: „*szétválasztom és nem zsúfolom össze őket* [a

92 1623. augusztus 29.

93 1622. július 3.

94 1623. december 13.

95 1625. február 1.

híradásokat], az összezavarodás elkerülése érdekében, de még így is előfordulhat, hogy egy dologról kétszer hall, [...] ezért óvatos leszek, amennyire csak tudok, hogy elkerüljem az ismétléseket”⁹⁶

De vajon mikről is szóltak ezek a hírek? A korábbiakban már röviden említettük, hogy a háborúval kapcsolatos események közlése váltotta ki az olvasókból a legnagyobb érdeklődést, ám ez a témakör még további csoportokra bontható. A lapokban a leggyakrabban harci cselekmények, háborús előkészületek, diplomáciai tárgyalások, tanácskozások, ország- vagy tartománygyűlések, proklamációk és a protestánsok elnyomásának hangsúlyozására fordították a legnagyobb figyelmet.⁹⁷ A főbb szereplők köre is jól behatárolható, leggyakrabban a 30 éves háború első éveinek nagy hadvezérei, a császár, a francia király és a pápa tűntek fel az olvasók előtt. Ritkán azonban más, a kor embereit érdeklő hírtípusok is fel-felbukkanak. Alkalmanként találkozhatunk természeti katasztrófák, csodás jelenségek⁹⁸ vagy hajószerencsétlenségek, járványok beszámolóival is, a nagypolitika szereplői mellett pedig olykor a névtelen kisemberek személyes történetei is megelevenedhetnek a lapokon.⁹⁹ Továbbmenve, a tartalmi vizsgálaton kívül fontos kitérnünk a beszámolók stilisztikai felépítésére is, amivel kapcsolatban öt nagy csoport különíthető el:

- közvetlen szerkesztői megnyilvánulások (bevezetők, ismertetők, múltbéli események tartalmi összefoglalói, a hírek beszerzésének, értékelésének leírása);
- egybefüggő, több tudósításból összeállított leírások, gyakran szerkesztői kommentárokkal;

96 1674. február 24.

97 Sheeber, 1932. 569. p.

98 Külön említésre méltók a lapokban gyakran felbukkanó csodás természeti jelenségek. Ezek közül talán a legjellemzőbb tudósítás Eberstadt városához kapcsolódik, amelynek templomát egy alkalommal annak ajtóival és falával egészen a tetejéig vér borította, csakúgy, mint több környékbeli fát is. A lap szerint egy évvel korábban is ezen a területen sok fa volt vérrel bekenve, és nem sokkal ezen jelek után következett be Mansfeld nagy pusztítással járó hadjárata. 1623. augusztus 27. De hallhatunk másféle megmagyarázhatatlan jelenségekről is, pl. a prágai templom felett lévő füstől, ami tűz nélkül jött létre, (1623. május 30.) vagy hogy magyar vonatkozásokat is érintsünk, hírt adtak „*hihetetlen nagyságú*” erdélyi *legyekről*, (1623 március 6.) és a fejedelemségben tomboló betegségről vagy pestisről is, ami olyannyira agresszív módon terjedt, hogy az embereket teljesen megbolondította, mint írták: „*ők már egymást ölik és eszik meg, ami miatt agyon kéne őket löni, mint a veszett és tomboló kutyákat*”. 1623. január 18.

99 Mint pl. Mansfeld egyik katonájáé, aki levágta a felesége fejét, mivel valaki azt állította, hogy az asszony megcsalta. 1623. november 2.

- rövid hírekből álló, általában kommentár nélküli beszámolók;
- levelek, proklamációk, egyezmények tartalmi vagy szöveghű közlése;
- listák, névsorok.¹⁰⁰

„Something of Bethlen Gabor, And then I am gone”¹⁰¹

A hírek beszerzése és értékelése során bemutatott tendenciák nem csupán általános, összeurópai tekintetben, hanem szűkebb perspektívában, Magyarországgal és Béccsel kapcsolatosan is pontosan nyomon követhetőek. Rátérve Bethlen Gábor személyére, felmerül a kérdés, hogy vajon az Anglia és Erdély közti nagy távolság, a zűrzavaros hadi helyzet hogyan befolyásolta az információk célba juttatását és megszületését, a beérkező hírszöveget pedig miként közölték az olvasókkal?

Ahhoz, hogy ezekre választ kapjunk, első lépésként a Magyarországgal és Erdéllyel kapcsolatos hírek kibocsátóhelyeit és az értesülések által bejárt utat kell megvizsgálnunk. A lapok számaiban tanulmányozva könnyen megállapítható, hogy a legtöbb tudósítás levél formájában jutott el Angliába, főként névtelen¹⁰² bécsi és prágai írók jóvoltából, akiken kívül néha utaltak közelebről meg nem nevezett németalföldi kiadványokra is, ám Magyarország esetében nyomtatott művekre való hivatkozással csak elvétve találkozhatunk.¹⁰³ A két fő hírközpont, Prága és Bécs megbízhatósága és teljesítménye azonban gyakran rendkívül kiegyensúlyozatlanak bizonyult.

Ezt talán mi sem mutathatná be jobban, mint 1623 telének eseményei. November elején Gainsford ugyanis még keserűen adott hangot az e részekről érkező anyagokkal kapcsolatos aggodalmainak. Megemlítette, hogy a magyar vonatkozású információk nagyobbik része Prágán keresztül, a kisebbik Bécsen át jut el Angliába Frankfurt közvetítésével, de *„most mindkét úton sokat elfogtak a háború és az állam gyanakvása, továbbá ravasz módszerrel végrehajtott leleplezések mi-*

100 Az általam felállított csoportosítástól valamelyest eltérő rendszerezést lásd: *Brownlees*, 1999. 72. p.; *Fries*, 2001. 170. p

101 *Fest*, 1913/a. 207. p.

102 Folke Dahl a corantók 1620–1642 között fennmaradt több mint 400 példányának vizsgálata során is csak mindössze két olyan példát talált, ahol név szerint is megnevezték a levélírókat. *Dahl*, 1952. 73.; 162. p.

103 1623-ban Veszprém török ostroma kapcsán megemlítették, hogy értesüléseiket egy közelebről meg nem nevezett Frankfurtban nyomtatott anyagból vették át, *„ahol napjainkban nagyon alaposak és figyelmesek nyomtatványaikat illetően”* — írták. 1623. október 28.

att”.¹⁰⁴ Két héttel később viszont már örömmel nyugtázta, hogy Bethlen hadjáratának megindulásával a tudósítások „*egyre gyorsabban*” és „*naponta*” érkeznek a kezükhöz.¹⁰⁵ A leveleket a Habsburg kormányzat tehát fokozottan felügyelte, mint azt máskor is az olvasók tudtára adták: „*annyi levelünk van Prágából mint Bécsből, ám ezek [a prágai levelek] nem nyíltan vagy a szokásos utakon jönnek, mivel őket sokszor átvizsgálják és elfogják, mert olyan gyanús helyen lettek kiállítva, ahol sok hűtlen ember él*”.¹⁰⁶ Ez alapján joggal gondolhatnánk, hogy míg Prága minden bizonnyal Habsburg-ellenesebb hangot ütött meg, addig a császári székhelyről keltezett írások valószínűleg inkább az uralkodó felé kellett, hogy húzzanak. Ám feltételezésünket egy szerkesztői megjegyzés rögtön meg is cáfolja: „*mivel Bécs városa császári székhely, így teli van olyan lakosokkal és idegenekkel, akik pártállásuk szerint írják barátaiknak leveleiket, a pápisták az egyik módon, a protestánsok a másik módon, de mivel csak egy igazság létezik, ezért én amennyire csak tudom, olyan pontosan követem ezeket a leveleket, amelyekből a valóság talán kivehető*”.¹⁰⁷

Talán az imént is említett számos ellentmondás tehető érte felelőssé, hogy hasonlóan zavaros helyzetben a levélírók információik első kézből származó voltának bizonygatásával próbálták meg magukat minél hitelesebben feltüntetni. Jól igazolja ezt az a prágai üzenet, ami 1624-ben, Bethlen Gábor és az uralkodó közti tűzszünet megkötésének körülményeit firtatta. Ebben a tudósító ugyanis kifejtette, hogy mivel Bécsben sok furcsa dolgot lát napvilágot a fejedelemmel kapcsolatosan, ezért ő a biztonság kedvéért személyesen is tudakozódott egy onnan érkező barátjától a fegyverszünet pontos tartalma felől.¹⁰⁸ Hasonlóan az egyéni úton történő információszerzésre hivatkoztak akkor is, amikor Bethlen mellől elpártolt elégedetlen, Bécsbe érkező katonákat neveztek meg a fejedelemmel kapcsolatos hírek forrásaként.¹⁰⁹

104 1623. november 11.

105 1623. november 26.

106 1624. március 6. Alkalmanként össze is vetették a két fő, Magyarországgal kapcsolatos hírközpontot, a bécsit és a prágait, mint közölték: „*a prágai levelek nem sokkal többet tartalmaznak mint a bécsiek, viszont ők megneveznek bizonyos feltételeket, amelyeket a császári oldalról ajánlottak Bethlen Gábornak*”. 1624. április 20.

107 1624. április 20.

108 1624. július 2. A levélírók többször is úgy hivatkoztak szemtanúkra, mint megbízható információforrásra. 1624-ben, a Trencsén melletti lezajlott csatánál is egy olyan embert neveztek meg értesüléseik forrásaként, aki „*saját szemével*” látta az ütközetet. 1624. május 12.

109 1624. február 24.

A magyarországi és erdélyi események tehát ha rögzös úton, és sokszor részle-
hajlással is, de eljutottak Angliába, már csak az a kérdés, vajon mennyire volt erre
vevő az angol közönség, mekkora mértékben érdekelték őket a távoli kis ország fe-
jedelmének cselekedetei? Ennek megválaszolására ismét csak szerkesztői és levél-
írói megnyilvánulásokat tudunk idézni, amik sokat sejtetnek a Bethlennel
kapcsolatos értesülések iránti várakozás felől. A feléje irányuló kíváncsiság pedig
minden bizonnyal meglehetősen erős lehetett, hiszen gyakran még annak is hírérté-
ke volt, ha gyakorlatilag semmilyen hír sem volt vele kapcsolatosan. Többször ta-
lálkozhatunk ugyanis a „*semmit sem hallottunk Bethlen Gáborról*” — formulá-
val,¹¹⁰ esetleg a „*semmi bizonyosat nem hallottunk, de mindennap várjuk a híre-
ket*” — kijelentéssel,¹¹¹ de az is előfordult, hogy ily módon zárták beszámolóikat:
„*ez minden, amit most elmondhattunk önnek*”.¹¹² A legszembetűnőbb talán mégis
a következő kommentár, ahol így vezettek fel egy hosszabb leírást: „*Bethlen Gá-
bor, akiről sok mindent vártunk, ám csak kevés érkezett meg, akinek az előkészüle-
teit noha nem mindig mutatják be a vele kapcsolatos beszámolók, mégis, mi most
hiszünk abban, hogy az e heti regensburgi tudósítások teljesekek és hiánytalanok*”.¹¹³
Már ezekből az észrevételekből is joggal sejthető, hogy minden bizonnyal jelentős
érdeklődés kísérte tetteit a csatornán túl, ám talán még többet mondanak Gainsford
1624 februárjában papírra vetett — feltehetően csak alkalmi jelleggel érvényes —
sorai, mi szerint „*Bethlen és a magyarországi események sokkalta különlegeseb-
bek, mint bármely németországi kérdés vagy ügy*”.¹¹⁴

Arra nézve, hogy mekkora mértékben és milyen súllyal is foglalkoztak az angol
lapok a fejedelem tetteivel, talán támpontot szolgáltathatnak számunkra a corantók
címdaljai, ahol minden alkalommal megjelenítésre kerültek az adott szám fonto-
sabb hírei, közöttük pedig feltűnően sokszor találkozhatunk Erdély vezetőjének
nevével. Rajta kívül főleg a harmincéves háború hadvezérei és a császár voltak
még képesek arra, hogy hozzá hasonló mértékben többször is kiérdemeljék ezt a ki-
tűntető helyet. A címlapokon ugyanis egymás alatti sorokban több hír rövid össze-

110 Pl. 1623. október 11.; 1625. május 30. Esetenként a vele kapcsolatos hírek meglehetősen hiá-
nyosak voltak, mint pl. az uralkodóval folytatott tárgyalásai alatti, mikor a hiányzó részekkel
kapcsolatosan többször is azzal mentegőztek, „*hogy arról nem hallottunk*”. 1623. szeptem-
ber 22.

111 1624. július 2.

112 1623. április 24.

113 1622. november 16.

114 1624. február 24. Néha azonban nem is foglaltak bele egy számba mindent, ami a rendelkezé-
sükre állt. Van rá példa, hogy a fejedelem ügyeinek leírása után megemlítik, hogy a leírtakon
kívül kaptak még több hírt is, de azokat a következő számra hagyják. 1623. augusztus 29.

foglalóját is közzétették, sorrendjük alapján pedig joggal következtethetünk arra, hogy az tulajdonképpen egyfajta szubjektív fontossági sorrend is volt egyben. Ha II. Ferdinánd szinte majd mindenhol felbukkanó személyétől eltekintünk, úgy vélem, talán ezen oldalak tartalmának vizsgálata segíthet megvilágítani előttünk azt, hogy a kiadó és a lapok közönsége mennyire tarthatta fontosan Bethlen tevékenységét. Az alábbi táblázatban Bethlen Gáborra és az 1622–1625 közti időszakban legtöbbet szereplő hadvezérekre vonatkozó adatokat közlöm.¹¹⁵ Az azonban, hogy ki hányszor és milyen helyeken tűnt fel a borítókon ekkoriban, önmagában még nem nyújt teljes körű tájékoztatást a kiválasztott személyek tevékenységének aktuális megítélésével kapcsolatban. Egyes számok elején ugyanis gyakran 2 vagy akár 12 szalagcím is helyet kaphatott, és ebből a szempontból nem mindegy, hogy egy vizsgált személy által elfoglalt hely hány másik hírrel szemben tudta pozícióját kivívni. E miatt alkalmazom a „relatív helyezések” átlagának fogalmát, aminek értékét úgy nyerem, hogy az adott kiadvány elején szereplő összes kiemelt hír számát elosztom a választott szereplő által elért helyezéssel és az így kapott eredmények átlagát alkalmazom összehasonlítási viszonyzámként.¹¹⁶ Ennek eredményeképp — ellentétben a helyezések átlagával — minél magasabb értéket kapunk, az annál kedvezőbb a vizsgált személlyel kapcsolatos információk hírértékét tekintve.

115 Az összes fennmaradt anyag kb. 85%-a alapján, amely a Burney-gyűjteményben foglal helyet.

116 Ily módon egy adott személy minél több hírt tudott maga mögé utasítani a lapok elején, annál magasabb értéket kapunk, míg ellenkező esetben az így nyert viszonyszám pozitív oldalról, felülről fog az 1 felé tartani, ami azt a határértéket jelenti, amit a kapott eredmény elméletileg elérhet, ám kisebb nem lehet tőle.

A corantók címloldalainak vizsgálata az azokon legtöbbet szereplő főbb hadvezérek által elért helyezések szerint

Személyek	Bethlen	Mansfeld ¹¹⁷	Brunswick ¹¹⁸	Tilly ¹¹⁹	Spinola ¹²⁰	Orange ¹²¹
Összes címlapon történő megjelenés 1622–1625	49	48	29	27	22	20
1. helyezés	13	5	8	1	4	2
1. helyezés aránya az összes címlapon történő megjelenéshez képest	26,5%	10,4%	27,6%	3,7%	18,2%	10%
2. helyezés	14	4	2	5	2	3
1–2. helyezések aránya az összeshez képest	55,1%	18,75%	34,5%	22,2%	27,3%	25%
3. helyezés	11	11	4	8	5	3
1–3. helyezések aránya az összeshez képest	77,6%	41,7%	48,3%	51,9%	50%	40%
Helyezések átlaga	2,2	4,31	3,83	4,1	4,3	4,3
Relatív helyezések átlaga	3,52	2,15	2,93	2,08	1,63	1,67

117 Ernst von Mansfeld, 1580–1626. Protestánsok oldalán harcoló, római katolikus hitvallását azonban megtartó hadvezér. Korai katonai tapasztalatait a tizenöt éves háború során Magyarországon szerezte. A harminc éves háború első szakaszának kiemelkedő hadvezére, legjelentősebb győzelmét 1622-ben Tilly ellen aratta, Wiesloch mellett.

118 Christian von Braunschweig-Wolfenbüttel. (Az angol szövegekben „Duke of Brunswick”) 1599–1626. Protestáns hadvezér, legfőképp az 1622–1623-as hadjáratok során vállalt fontos szerepet, hadai több alkalommal is együttműködtek Mansfeld erőivel.

119 Johann t'Serclaes Tilly, 1559–1632. A Katolikus Liga tábornagya, a fehérhegyi csata győztes hadvezére, a katolikus erők kiemelkedő parancsnoka.

120 Don Ambrogio Spinola Doria. 1569–1630. Itáliai születésű, spanyol szolgálatban álló hadvezér, aki a harminc éves háború első éveiben Csehországban, majd később Németalföldön hadakozott. Legjelentősebb hadi sikere Breda elfoglalása volt 1625-ben.

121 Maurits van Oranje. (az angol szövegekben „Prince of Orange”) 1567–1625. Holland és Zeeland tartományok helytartója, Spinola legjelentősebb ellenfele.

Mint az a fentiekből is látszik, az erdélyi fejedelem majd minden elemzés alá vont tárgyponiban a legkiemelkedőbb eredményt érte el, feltűnései túlnyomó része is a kimagasló első három hely valamelyikébe esett, miközben a corantók átlagosan 5–10 hírt közöltek címoldalaikon. Mansfeld és Brunswick (Braunschweig) hercege voltak képesek csak arra, hogy egy-egy pontban megközelítsék vagy kis mértékben felülmúlják, de összességében nézve még így is ő rendelkezik a legjobb mutatókkal e téren.

Ez az elemzés azonban még nem ad átfogó képet az egyes személyek tevékenységének egymáshoz képesti megítélésében. Sok alkalommal megesett ugyanis, hogy egyazon címlapon több, fent bemutatott szereplő is helyet kapott. Az ilyen esetek kapcsán azt érdemes megvizsgálni, hogy tetteivel ki hányszor tudta azt elérni, hogy a fejedelem elé, illetve mögé kerüljön a rangsorban. Az alábbi táblázatban Bethlen Gábor felbukkanásait vettem össze az első táblázatban is vizsgált személyekkel a szerint, hogy ha ugyanabban a számban szerepeltek, akkor Bethlen a kiválasztott hadvezéreket hányszor előzte meg illetve került mögéjük a borítókön.¹²²

2. sz. táblázat

Bethlen Gábor és a vele egy címlapon felbukkanó főbb hadvezérek által elért helyezés az erdélyi fejedelemhez viszonyítva

	Megelőzi	Utána következik
Bethlen – Mansfeld	28	5
Bethlen – Tilly	17	2
Bethlen – Spinola	12	1
Bethlen – Orange	9	0
Bethlen – Brunswick	13	5

Ez alapján jól látható, hogy az első táblázat adataiból levonható következtések helyesnek bizonyulnak más értelemben is, mivel a fejedelem a címlapokon akkor is rendre előkelő helyen tudott szerepelni, ha más, jelentős név tűnt fel mellette.

¹²² A táblázatban azon eseteket, amikor egy címlapon valaki több helyen is úgy tűnt fel, hogy egyik alkalommal Bethlen előtt, másodsorra pedig mögötte kapott helyet, egyaránt számításba vettem, abba csupán azon kis számú főcím nem került bele, ahol a felsorolt szereplők közül bárki is egy helyen szerepelt a fejedelemmel.

Azt tehát már láhattuk, hogy az angol lapok sokat foglalkoztak Bethlen Gábor tevékenységével, de azt még nem tudjuk, és az angliai levéltári források alapos feltárása nélkül nem is tudhatjuk meg, hogy vajon mennyire forgott az olvasók körében közszájon az ő neve, mennyire képezett beszédtemát személye a szigetországban? Bár e munka során nem állt módomban a levéltári források feltárása, ám a lapok egy-egy utalásából is talán már következtethetünk mindezekre. Arra nézve, hogy a fejedelem iránt nem voltak közömbösek az angol olvasók, már Ben Johnson szatirikus művéből, a korszak hírek iránti éhségét kifigurázó *Staple of News*-ből is tudomást szerezhethetünk. Ebben ugyanis egy helyen megjelenik Bethlen alakja is, akiről egy *Lickfinger* nevű főszakács kíván többet megtudni a hírek elosztóhelyeként funkcionáló irodában, a *Staple of Neros*-ban, ahol pénzért hallhat mindenről, amire csak kíváncsi.¹²³ Szintén a felfokozott érdeklődésre enged következtetni *Maksai Péter* egyik megjegyzése, amely *Giovanni Botero* ötödik kiadásban 1630-ban megjelent világföldrajzi művéhez írott angol nyelvű fejezetében található, mi szerint „Bethlen Gáborról túl sokat beszélnek, de keveset tudnak”.¹²⁴ Ehhez a „sok beszédhez” viszont nem csak a corantók, hanem a kézírásos hírlevelek is alapanyagot szolgáltathattak. Ezt bizonyítják *Joseph Mead*, a Cambridge-i egyetemen görög nyelvet oktató előadójának üzenetei is, aki inkább baráti, mint üzleti alapon küldözgette az 1620-as években rendszeresen tudósításait *Sir Martin Stutevillenek* a Suffolk megyei *Dalham*-ba. Írásai túlnyomórészt a kontinensen zajló háború eseményeiről szóltak, ám köztük több alkalommal találkozhatunk Bethlen névvel is, a vele kapcsolatos hírek hitelességével kapcsolatosan viszont alkalmanként kételyek merültek fel az íróban.¹²⁵

A Mead leveleiben nyomon érhető bizonytalanság azonban a valóságban sokkalta nagyobb méreteket is ölthetett, mint azt egy 1624 januárjából származó coranto bevezetője is bizonyítja, ahol meglepően nagy teret szenteltek arra, hogy bemutassák a fejedelemmel kapcsolatos értesülések angliai visszhangját és azok megítélésének változatosságát:

„Mivel az emberek természetüknél fogva sóvárognak az újdonságokra, úgy ők jóindulatuk vagy szenvedélyük által egyaránt elfogadhatják vagy szembehelyez-

123 *Fest*, 1913/a. 207–208. p.

124 *Gál*, 1976. 229. p.

125 Mead információgyűjtése során egyaránt felhasználta a holland corantókat és angol lapokat ugyanúgy, mint szóbeszédeket és kézírásos hírleveleket. Ám híreivel kapcsolatban ő is sokszor bizalmatlan volt, 1626-ban például egy londoni levelezőpartnerétől kapott tudósítással kapcsolatban fejtette ki kételyeit, és Stuteville saját belátására bízta, hogy az általa közölteket elhiszi-e. Mint írta, Mansfeld és Bethlen seregei a hírek szerint egyesültek egymással, ám ő ezt a híreszteléssel ellentétben lehetetlennek tartja. *Randall*, 2006: 300.; 309–310. p.

kedhetnek ugyanazzal, [a hírrel] és ha ez valaha is igazolható, akkor az most van, a császár és a Magyarországra támadó Bethlen Gábor [megítélése] között. Sokakat már úgy magával ragadott a hangulatuk vagy a véleményük az uralkodónak a német protestáns fejedelemségek felett aratott győzelmeivel kapcsolatosan, hogy azt nem akarják másnak vélni, csak híresztelésnek vagy szóbeszédnek, mások pedig mérgelődnek az olyan ellenségek előretörésén, mint az erdélyi fejedelem, és nyíltan tagadják azon próbálkozások sikerét, amelyeket már korábban nyilvánosságra hoztak vele kapcsolatban.

Sokan viszont, akik úgy tűnik, értik a dolgok menetét, [...] nem tagadják Magyarországra jövetelét, és hogy seregeit különböző nemzetek szolgálatába állítja, de szembehelyezkednek vele [Bethlennel], és azzal vágnak vissza, hogy ő tűzszünetre lett kényszerítve, magát pedig jól őrzött erősségekben húzta meg. Többen viszont azt feltételezik, hogy valamiféle megegyezés által jött létre a tűzszünet, és ha a császár pénzt kap Itáliából, akkor megvan az eszköze arra, hogy megteremtse a békességet: így [szerintük] 200.000 fiorinó¹²⁶ a megegyezés ára, és az erdélyiek hajlandóak elállni a további vállalkozásaiktól. Mások viszont meglepedéssel állítják, hogy az uralkodó követei útján elérte nála, hogy a közelgő, Krisztus születésének ünnepe miatt egyezzen bele a fegyvernyugvásba. Vannak viszont, akik világosan ki mondják, hogy a tél közeleg, így engednie kell az időnek, hogy alkalmas városokban pihenhessen, ami sokkal jobb, mint hideg mezőkön állomásozni.

*Ily módon változik ebben az órában Angliában az uralkodó és Bethlen Gábor közti dolgok megítélése, és habár az emberek olvassák a leveleket és hitelt adnak nekik, alaposan áttanulmányozzák a gondosan összeállított holland corantókat, mégis bármelyiket képesek lebecsülni, mintha valótlanság lenne, ami bennük áll, vagy úgy tagadják őket, mintha azok részrehajlóak lennének.*¹²⁷

Mint láthattuk tehát, a magyarországi és erdélyi hírek jelentősen megosztották az angol közvéleményt, az olvasók pedig tisztánlátásuk érdekében sokszor jóval többet szerettek volna megtudni a történésekről, mint ami eljutott hozzájuk. Hiányos ismereteiket azonban nem csupán az információk nehezen kiismerhető és elentmondásos világa, hanem a tudósítók és a kiadók földrajzi ismereteinek bizonytalansága is növelhette esetenként. 1623-ban például arról hallhatunk, hogy a császárt folyamatosan Bethlen közeledéséről tájékoztatják, aki 10.000 emberével Temesvárra érkezett március elején, ám mint megjegyezték: „*de hogy merrefelé is*

126 Korabeli itáliai pénzegység, főleg Lombardiában és Velencében volt használatos.

127 1624. január 7.

kellene lennie az országban ennek a Themiswaer-nek, bevalljuk, mi sehol sem találtuk".¹²⁸

Máskor Budával és Nándorfehérvárral kapcsolatosan keltettek megtévesztő lát-
szatot, amikor felsorolták a fejedelem megsegítésére rendelt „Buda, Offen,
Griecks, Weysenburg,¹²⁹ Gran” városainak basáit.¹³⁰ Buda és Offen különválasztá-
sa többször is felbukkant ekkoriban az egyes beszámolókból. Ezek közül az egyik
leírás viszonylag nagy teret is fordított a téma bemutatására. Ebben kifejtették,
hogy az Offen-i basát általánosan budai basának hívják, mivel Buda közel fekszik
Offen-hez, majd azt említették meg, hogy Buda valaha a királyok székhelye és Ma-
gyarország Londonja volt (*Buda was sometimes the London of Hungary, and the
Kings Seat*), most pedig a török pasa hatalmi központja.¹³¹ Ilyen és ehhez hasonló
geográfiai leírásokkal többel is találkozhatunk a lapok oldalain, némelyik közülük
elégé pontos és átfogó,¹³² mások pedig ismét csak a tudósítók és a szerkesztő rész-
leges tájékoztatásáról árulkodnak.¹³³

A hadszínterek mögött

Bethlen Gábor jellemvonásai, magánélete csak rendkívül kevés alkalommal eleve-
nedik meg a lapokon, azokra zömében csak politikai, diplomáciai tetteiből követ-
keztethetett az olvasóközönség. Néha azonban a fejedelem személyes dolgai iránt
érelkedőknek is szolgáltak egy-egy morzsával az írók.¹³⁴

Származásáról, múltjáról alig-alig találhatunk valamit, ahol viszont mégiscsak
kitérnek erre a kérdésre, ott sem közölnek túl sokat Erdély első emberének korábbi
ügyeivel kapcsolatosan, e helyett a hangsúlyt inkább a jelenre és a valószínűsíthető
jövőre fektették. A kevés fennmarad feljegyzés közül a legbővebben talán egy
1623. augusztusi írásban foglalkoztak ezzel a kérdéskörrel. Ekkor tömören megem-

128 1623. április 17.

129 Ez valójában Nándorfehérvár akart volna lenni, melynek német nevét (*Griechisch Weissenburg*)
választották külön, ami azt a látszatot keltette, hogy két különböző településről van szó.

130 1623. július 10.

131 1623. május 26.

132 Ilyen például a Dunántúl viszonylag pontos leírása. 1625. február 1.; 1623. július 22.

133 Máskor például Kanizsa földrajzi fekvésével kapcsolatban tétélezték fel azt, hogy az Pozsony
körményén helyezkedik el, esetleg, mint máskor, a bányavárosokhoz képest a Tiszát észak-ke-
leti irányban határozták meg. 1623. május 3.; 1623. augusztus 27.

134 A legkevesebb utalással magánéletére illetve kedvteléseire vonatkozólag találkozhatunk, a ta-
lán egyetlen, e kérdéskörrel foglalkozó híradás 1622-ben arról szólt, hogy a fejedelem Nagy-
váradra ment, hogy fürdőt vegyen és felfrissítse magát. 1622. május 3.

lítették, hogy a fejedelem a magyarországi „*Bethlensdorf*”¹³⁵-ből származik, onnan kapta nevét is. Korábbi pályafutásával kapcsolatban a Báthory Gábor alatti évekre tartották fontosnak felhívni a figyelmet, amivel kapcsolatosan megemlítték, hogy Bethlen eleinte a fejedelem pártfogását élvezte, később azonban kegyvesztetté vált, ám halála után annak ellenére meg tudta szerezni a fejedelmi széket, hogy születésénél fogva nem volt jogosult rá.¹³⁶ Egy másik beszámoló a sokat vitatott koronázási ügy miatt lehet fontos a számunkra. Itt ugyanis röviden visszatekintettek a néhány évvel korábbi eseményekre, a koronázás elmaradására, amivel kapcsolatban annak a véleményüknek adtak hangot, hogy Bethlen azért döntött a szertartás elhalasztása mellett, mert fontosabbnak tartotta az országból az idegen katonaság kiűzését, és a ceremóniát akkorra szeretne volna halasztani, amikor békében és nyugalomban teheti meg mindezt.¹³⁷

Ez a béke és nyugalom ha a csatamezőkön ideiglenesen fennállt is, Erdély vezetőjének szűkebb környezetében viszont szinte soha. Ha nem több ezres seregek vonultak éppen ellene, akkor hozzá közelállók próbálták meg az életére törni — tudhatták meg az angol olvasók. 1623 tavaszán azt adták hírül, hogy *Széchy György (Setsyki George)* megpróbálta foglyul ejteni és a császár kezébe adni a fejedelmet, de kísérlete kudarcot vallott, katonáit lemészárolták, őt pedig Bethlen saját kardjával végezte ki.¹³⁸ Ez a terv azonban állítólag nem az uralkodótól, hanem magától Széchy-től származott.¹³⁹ Ő viszont annak ellenére, hogy az olvasók előtt egyszer már halálhírért keltették, egy évvel később újra felbukkant, ekkor a császár oldaláról kívánt volna Bethlenhez átállni, aki azonban visszautasította őt. Erre reagálva a tudósító — nem ismerve vagy figyelmen kívül hagyva a múltbéli eseményeket — megjegyezte: „*de hogy mi okból, azt nem tudjuk elmondani*”.¹⁴⁰ Nem sokkal később újra hírt adtak egy személye elleni tervezett, ámde leleplezett támadásról is, amiről csak annyit tudunk meg, hogy a fejedelem szakácsa volt az, aki

135 Község Szlovákiában a kassai kerület iglói járásában, magyar nevén *Bethlenfalva*, szlovákul *Betlanovce*.

136 1623. augusztus 21.

137 1623. november 20.

138 1623. március 14.

139 1623. április 8.

140 1624. február 24. Az 1625-ben elhunyt magyarországi főúr korábban Bethlen oldalán állt, majd 1621-ben átpártolt Ferdinándhoz. A Bethlen ellen irányuló akcióra nem találtam igazolást, Széchy viszont 1621-ben ha a fejedelmet nem is, de egyik hozzá közel álló bizalmasát, Rhédei Ferencet rabul ejtette. Halála előtt nem sokkal azonban lányának, a murányi Vénusz néven elhíresült Széchy Máriának már újra a fejedelem közvetlen környezetében szeretett volna férjét találni. *Szegfű*, 1983. 122. p.; *Acsády*, 1885. 22–23. p.

meg kívánta mérgezni urát egy tál levesbe vagy húsba helyezett mérreg segítségével.¹⁴¹ Bethlen ravaszságát, elővigyázatosságát azonban nehéz volt felülmúlni. Az erdélyi vezető sokszor — joggal — tartott attól, hogy a saját hívei vagy a császár emberei megpróbálnak az életére törni. Megesett, hogy kassai tartózkodása alatt még a hozzá küldött császári követség esetében is cseletől tartott, ezért azok érkezése után bezáratta a városkapukat, a környékre katonaságot hívatott, a követeket pedig letartóztatta.¹⁴² Találékonyosságát viszont a leglátványosabban talán a különböző cselvetéseiről tudósító híradások érzékeltették az olvasókkal. Ezek közül itt kettőt említenék meg.

Az első története 1624 áprilisában játszódik, amikor Ferdinánd embereinek valahogyan sikerült elfognia azokat a levélvivőket, akik az uralkodó üzenetét — minden bizonnyal annak legnagyobb csodálkozására — nem a lengyel királynak, hanem Bethlennek kézbesítették.¹⁴³ Még ennél is olvasmányosabb az a leírás, ami a fejedelem egyik hadvezérééről, bizonyos „*Colonell Verensbeck*”-ről szól, aki 1625-ben Bécsbe ment, hogy az uralkodó szolgálatába álljon, a császár pedig — mint írták — mivel idős és tapasztalat katona volt, a Bethlen alatt betöltött rangjával megegyező tisztségben vette fel őt seregébe. Ezt követően nem sokkal viszont a nevezett parancsnok, ahogyan sikerült megtudni azokat az információkat, amiket szeretett volna, titokban elhagyta a várost, és visszatért a fejedelemhez.¹⁴⁴

Békésebb vizekre evezve szót kell ejtenünk Erdély első emberének házassági politikájáról is. Az, hogy hogyan használta fel Bethlen ezt az intézményt saját politikai céljai érdekében, köztudott, ám ez a kérdéskör mai ismereteinktől valamelyest eltérő tartalommal kapott helyet a lap hasábjain. Bethlen első felesége Károlyi Zsuzsanna¹⁴⁵ volt, akinek a halálhíre Angliába is eljutott. Ez az információ azonban olyan találásban látott napvilágot, ami egy szentimentális vezető képet vázolta fel az olvasók előtt. A tudósítás úgy szólt ugyanis, hogy Bethlen éppen a soproni országgyűlésre igyekezett volna, amikor út közben értesült a feleségével történtekről, amit megtudva nem ment el az említett tanácskozásra, hanem azonnal visszatért Kassára.¹⁴⁶ Károlyi Zsuzsanna halála után viszont számos találgatásra nyílt lehetőség a leendő utód személyét illetően.

141 1623. július 22.

142 1624. július 3.

143 1624. április 7.

144 1625. április 27.

145 Károlyi Zsuzsanna, (1585–1622) 1605-től Bethien Gábor felesége.

146 1622. június 18.

1623 februárjában arról tudósítottak, hogy Bethlen sok ékszert küldött egy lengyel (biz. *Jariszláv*) hercegnőnek, és már biztosra vették, hogy meg is házasodik vele,¹⁴⁷ ám két héttel később viszont már úgy szólnak róla, mint aki nemrég vette feleségül „*Turso Euruh*” (*Thurzó Imre*)¹⁴⁸ özvegyét. Az állítólagos frigyet követően viszont újabb téves információkat közöltek. 1624 tavaszán arról írtak, hogy a fejedelem arra kérte Ferdinándot, hadd jegyezze el fia számára a császár lányát, mert ily módon szövetséget köthetnének egymással, ajánlata azonban elutasításra talált az uralkodó részéről.¹⁴⁹ Az újabb tévedés háttérben minden bizonnyal az állhatott, hogy bár Bethlen valóban megkérte ekkoriban a császár lányának, Cecília Renátának¹⁵⁰ a kezét, ámde azt nem nem létező fia, hanem saját maga számára szerette volna elnyerni.¹⁵¹ Három információ tehát, amik közül kettő teljesen, egy pedig fele részben valótlannak bizonyult, ám a bemutatott ellentmondásokra szolgáló magyarázatokkal nem találkozhatunk a corantók oldalain.

Lázadó vagy a protestáns ügy hőse?

A korábbiak során már említettük, hogy az angol lapok sokszor adtak hangot katolikus- és Habsburg-ellenességüknek, az viszont még kérdés, hogy vajon ez a tendencia hogyan mutatkozott meg a fejedelem és a császár viszonyának ábrázolásakor?

Mielőtt kettejük kapcsolatának bemutatásához hozzákezdénénk, egy, a corantók által alkalmazott retorikai eljárásról mindenképpen szót kell, hogy ejtsünk. A Ferdinánd elleni számtalan nyílt támadás ellenére ugyanis a nyomtatványok nem próbálták meg csökkenteni személyének jelentőségét, sőt, éppen ellenkezőleg, nagyon is kitüntetett figyelemmel bántak vele, amit a kiadványok felépítésében, a hírek közlési sorrendjében is éreztettek. Mindez a gyakorlatban úgy érhető nyomon, hogy a lapok rendszerint a császári kormányzattal kapcsolatos hírekkel kezdték beszámolóikat, módszerüket pedig nyíltan meg is indokolták. Érvelésük arra épült,

147 1623. február 28.

148 Thurzó Imre (1598–1621). Árvamegyei főispán, Thurzó György nádor (1609–1616 töltötte be a tisztséget) fia, Bethlen biztosa a nikolsburgi békét megelőző tárgyalások során.

149 1624. március 19.

150 Cäcilia Renata von Österreich. (1611–1644). 1637-től lengyel királyné.

151 Bethlen állítólagos, 1622. évi házassága nem zavarta az írókat abban, hogy két évvel később újra arról cikkezzenek, hogy feleséget keres magának. 1624 szeptemberében ugyanis arról adtak hírt, hogy a fejedelem arra kérte a császárt, mutasson jóindulatot néhány embere iránt, akik a birodalom területére mennek, hogy olyan hercegnőt találjanak számára, aki kész frigyre lépni vele. Bár ez a hír a későbbi fejlemények, Brandenburgi Katalin okán utólag legalább meg erősítést nyert. 1624. szeptember 9.

hogy az uralkodó véleményük szerint olyan szerepet töltött be Európában, mint az emberi testen a fej, ami minden mozgás és tett irányítója, hatását pedig a test összes szervére kifejti. Ehhez hasonlóan — érveltek — a császár cselekedetei is szinte a világon minden ügygel összefüggésben vannak, épp ezért tartják célszerűnek a vele kapcsolatos információk bemutatásával kezdeni híradásaikat.¹⁵² Ferdinánd tehát bármennyire is túske lehetett az olvasók és a szerkesztő szemében egyaránt, mégiscsak megkerülhetetlen személyiségként volt jelen a kor nagypolitikájában éppúgy, mint a hírek terén.

Rátérve kettejük viszonyának ismertetésére, talán bátran kijelenthetjük, hogy ebben a tekintetben a legkényesebb pont a magyar trón jogosultságának kérdése volt, amivel kapcsolatosan a lap nem kerülhette el, hogy előbb vagy utóbb nyíltan állást ne foglaljon. A tét nagy volt: el kellett döntenie, hogy Bethlen mint jogos trónkövetelő, vagy mint lázadó, törvénytelen úton hatalomra törő személyként jelenjen-e meg az olvasók előtt. Ennek egyértelmű megválaszolása azonban nem sokat váratott magára, mint 1623 nyarán megtudhatjuk: „*Bécsből írták május 18-án, hogy a császár ellen számos lázadó (a levelek így nevezik őket, amely alatt ön bizonyos kiváló embereket érthet Magyarországról és környékéről) nagy csapatokban gyülekezik össze*”.¹⁵³

Már ebből is látható, hogy a lap — és minden bizonnyal számos angol olvasó is — szimpatizálhatott a fejedelem ügyével, ez a rokonszenv pedig az évek folyamán a feléje támasztott elvárásokkal együtt folyamatosan növekedett. Ennek gyökerei 1623-ig nyúlnak vissza, amikor is Mansfeld és Braunschweig hercege egyre kevesebb sikert értek el a csatamezőkön, Bethlen pedig mindezzel párhuzamosan egyre dominánsabbá vált, ami miatt sokan mindinkább benne kezdték el látni azt a személyt, aki képes hatékonyan szembeszállni a győzelmet győzelemre halmozó katolikus csapatokkal.¹⁵⁴ Az erőegyensúlyban beállt változást Gainsford is érzékelte olvasóival, úgy jelenítve meg számukra mindezt, mintha új felvonás kezdőd-

152 1623. április 8. Máskor pedig így kezdték felvezetőjüket: „*We will still give the best man the first place, and beginne with Caesar*”. 1623. április 21. Az ismertetett módszer még akkor is érvényben volt, mikor nem tudtak sokat írni a császár cselekedeteiről: „*Az uralkodóról, akivel általában kezdeni szoktunk, ebben az időben nem sokat tudunk mondani*”. 1623. július 18. Az e típusú megközelítések egyébként nem álltak távol a korszak politikai és államfilozófiai gondolkodásmódjától, a 16. századtól kezdve több angol filozófiai műben is találkozhatunk hasonló — bár csak az államra és nem Európára — alkalmazott gondolati elemekkel, ahol szintén az emberi test felépítéséből vezették le az állam és társadalom strukturáját, működését. Kontler, 1997. 46–48.; 55–60.; 95.; 100. p.

153 1623. június 10.

154 Frearson, 1993. 185. p.

ne az európai háborúk történetében. A szerkesztő nagyon találóan egy hasonlattal próbálta meg illusztrálni Európa helyzetét, amelyben a kontinenst egy olyan beteg emberhez hasonlította, akinek a műtét előtt a sebész még nem tudja pontosan megmondani, mi is fog történni vele, „*de ha ön kedves olvasó ragaszkodik ahhoz hogy megértse az ő egészségének és testének állapotát, én a magam részéről [...] a műtét eredménye szerint tudósítom önt arról, hogy mekkora remény van a felgyógyulásra — más szóval, ha ezek a hadvezérek egyszer mezőbe szállnak, és fenyegető seregeik találkoznak egymással, [...] a harci cselekmények pedig döntésre jutnak, én hami-síthatatlan információkkal járulok majd önhez.*”¹⁵⁵

A protestánsok ügye tehát válaszüthöz érkezett, — tolmácsolták az olvasóknak — ám az új felvonásban már más szereposztásban bukkantak fel a korábban megismert szereplők. Ez az irányzat 1623 végétől fogva jól nyomon követhető, egy októberi számban például arról írtak, hogy Ausztria az utóbbi években nagy sikereket ért el, viszont most újra védekező pozícióba került Bethlen Gábor és a török támadásai miatt.¹⁵⁶ Nem sokkal később, egy 1624 elején megjelent értekezésben pedig már egyenesen úgy fogalmaztak, hogy Bethlen az a személy, aki képes a katolikusok örömét elrontani, és a császári erők ragyogó napját elsötétíteni.¹⁵⁷ A talán leglátványosabb kijelentés viszont egyenesen azt sejtette, hogy az erdélyi fejedelem képviseli az utolsó erőt a kontinensen, aki még dacolhat a rá törő ellenfelekkel szemben. Az 1624-ben kelt beszámoló szerint ugyanis az uralkodó már teljes mértékben pacifikálta a németországi területeket, egyedül Magyarország és Bethlen képesek még egy kevéssé ellenállni.¹⁵⁸

Erdély első embere jelentette tehát a végső mentsvárat a protestánsok hanyatló küzdelemében, de vajon a tudósítások szerint elég elszánt volt-e mindehhez, vagy csak a saját haszna, a magyar korona elnyerése lebegett a szemei előtt? A lapok írásait vizsgálva bátran állíthatjuk, hogy azok személyében egy európai méretekben gondolkozó és tervező politikus alakját sugallták olvasóiknak. 1623 novemberében közöltek egy levélrészletet, amiben a fejedelem a következőket írta Ferdinándnak: „*Elkötelezett vagyok a reformáció ügye iránt, ha szükséges, de a bosszúállás iránt is, ha nem megy másként, és mostantól fogva szeretném, hogy úgy várjon rám, mint ellenségre a csatamezőn.*”¹⁵⁹ A vallás ügye mellett azonban az angol közönségnek látnia kellett, hogy Bethlen felvállalja az a célt is, amit elsősorban nem tőle,

155 1623. augusztus 29.

156 1623. október 28.

157 1624. január 7.

158 1624. március 6.

159 1623. november 20.

hanem saját királyuktól, Jakabtól vártak volna el: Pfalzi Frigyes ügyét. A fejedelmet ugyanis úgy mutatták be, mint aki nyíltan kiáll a száműzetésbe kényszerült Frigyes tisztségébe történő visszahelyezése mellett, ennek érdekében pedig egy levelében meg is fenyegette a császárt, hogy ha nem állítja helyre a cseh választófejedelem korábbi funkcióját, ő fogja erre fegyverrel kényszeríteni.¹⁶⁰ Egy másik alkalommal Bethlen 1623-ban Frigyeshez íródott üzenetének tartalmát közölték, amiben ő kifejtette, hogy elsődleges célja Német-római Birodalom-szerte a protestáns vallás korábbi állapotának helyreállítása, és azok üldözése, akik ezzel szembe mernek szállni.¹⁶¹ Tovább erősíthette a beléje vetett hitet az a tudósítás, ami arra enged következtetni, hogy Ferdinánd önmagában már nem bír el ellenfelével, épp ezért is kerülhetett sor arra, hogy a pápa megígérje számára, hogy „*megsegíti őt a következő tavasszal Bethlen Gábor, és a világ minden eretneke ellen*”.¹⁶² Minél nyíltabban szállt tehát szembe Erdély vezetője az uralkodóval, népszerűsége annál magasabbra ívelt, és mint egy 1624. májusi írásban, a császári csapatok és egységei között lefolyt ütközet kapcsán megjegyezték: „*remélhető, hogy a protestantizmus ügye úgy Németországban mint az egész birodalomban helyreállításra kerül*”.¹⁶³ Bethlen tehát mint a protestánsok ügyének bátor, európai méretekben gondolkó politikusa jelent meg az olvasók előtt. Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy számára vajon a magyar korona vagy a nemzetközi kérdések rendezése élvezett-e elsőbbséget, a lap hangot adott azon meggyőződésének, hogy neki nem a királyi cím, hanem a spanyolok, itáliaiak és más nemzeteknek a birodalomból való kiűzése volt a fontosabb.¹⁶⁴

Nagyra törő terveinek ismertetése mellett azonban hasonló kitarást és rendíthetetlen küzdőszellemet tulajdonítottak neki magyarországi harcai során is. 1623 nyarán például az uralkodó a lap szerint felajánlotta a számára, hogy „*összák fel egymás között Magyarországot*” ám ő visszautasította, hogy kisebb célért küzdjön,

160 1623. május 17. Bethlen szolidaritására Frigyesrel lásd még: 1623. október 28.

161 1623. október 2. Hasonló típusú indoklásra nézve lásd még: 1623. november 11.

162 1624. január 7.

163 1624. május 12. Néhány hónappal korábban, 1623 októberében azonban még így vélekedtek minderről: „*Hogy vajon a németországi protestánsok táplálhatnak-e bármiféle reményt Bethlen támadásával kapcsolatban az ügyük helyreállítása érdekében, (mint azt sokan hiszik Hollandiában) nem a mi tisztünk megítélni*”. 1623. október 28. E mellett meg kell azt is említeni, hogy Bethlen nimbuszát az olvasók előtt csak tovább erősíthette az a híradás, ami 1624-ben arról tudósított, hogy már német területről is sok önkéntes kelt útra, hogy seregéhez csatlakozzon, bár a hír további részében leírták, hogy a fejedelem talán Velencébe küldi tovább a hozzá igyekvőket, mert akkor éppen a császár és közte béke uralkodott a. 1624. szeptember 16.

164 1623. december 11.

mint a teljes királyság.¹⁶⁵ Megalkuvást nem tűrő politikáját talán egy 1624. júliusi beszámolóval tudjuk a legjobban szemléltetni. Ebben közölték, hogy békét kötött a császárral, majd a híradás tudósított arról, hogy a fejedelem azért imádkozik, hogy ne adódjon többet olyan helyzet, mikor adott szavával ellenkezőt kellene cselekednie. Ezt követően leírták azt is, hogy Ferdinánd követeket küldött hozzá az ügyben, hogy bizonyos, általa korábban elfoglalt városokat a békeszerződés értelmében átvegyenek tőle. A továbbiakban a lapot idézem: „*Eddig a levél. Én azonban úgy gondolom, hogy nincs olyan vélemény, amely [...] hinne abban, hogy [Bethlen] ki fog tartani a számára felajánlott feltételek mellett, mivelhogy mi sosem hallottunk még róla, hogy ő átadta volna, vagy kész lenni átadni azokat a helyeket, amelyeket az uralkodó követel tőle.*”¹⁶⁶

A corantók tehát általában nyíltan szimpatizáltak a fejedelemmel, ám leírásaikból azt is megtudhatjuk, hogy erre az elfogultságra már csak azért is szükség volt, mert nem mindenki osztotta Angliában a beléje vetett hitüket: „*habár sokan rágal-mazhatják őt gyávasággal, ingatagsággal, vagy hogy nem felel meg a világ által feléje támasztott elvárásoknak, a legtöbbször szerint Bethlen azért mégis egy nagyon bölcs fejedelem*” — adták egy alkalommal hírül.¹⁶⁷ Ezt a — talán — túlzott mértékűre duzzadt elvárás említette meg Maksai Péter is, miszerint „*minthogy nem volt mindig képes azt végrehajtani, amit Angliában elvártak tőle a csehországi szerencsétlen háború óta, még mi jó protestánsok is azt hittük, hogy eddigelé semmit sem cselekedett.*”¹⁶⁸

Az újságok oldalain nem csupán védtek és dicsérték őt, hanem ha kellett, megpróbálták igazolni hadra kelésének jogosságát is. Amikor 1623. évi támadása már bizonyosnak ígérkezett, a lap igyekezett minden lehetséges eszközzel alátámasztani, hogy jogosan rúgja fel a nemrég megkötött (nikolsburgi) békét. Indoklásuk szerint ő korábban vonakodás nélkül mondott le a koronáról, és megelégedett azzal, hogy „*marhahússal és gabonával láthatja el Ausztriát*”. Ámde a miatt, hogy nem hívták meg a sziléziai tartománygyűlésre — pedig Oppeln és Ratibor ura —¹⁶⁹ a császár megpróbálta őt korábban foglyul ejteni,¹⁷⁰ és végül de nem utolsó sorban

165 1623. július 10.

166 1624. július 2.

167 1623. augusztus 21.

168 *Gál*, 1976. 230. p.

169 Az e nyomán kialakult állítólagos sértődöttségéről később is szóltak: 1623. május 2.

170 Itt minden bizonnyal a korábban csak Széchy György ötletének tulajdonított akcióra céloztak.

azért hogy a békében sok pénzzel fenntartott hadseregét foglalkoztassa, hadba kell lépnie — érveltek.¹⁷¹

Bethlen hírnevét elsősorban épp ennek a „sok pénzen” fenntartott hadseregnek köszönhetette, így már csak ezek miatt sem feltűnő, hogy számos említés maradt fenn arról a fegyveres erőről, ami az angolok szemében 1623-tól fogva a császár egyetlen méltó ellenfelévé tette őt. Ezzel kapcsolatosan első helyen talán azt érdemes megvizsgálni, hogy mekkora potenciált és jelentőséget is tulajdoníthattak ennek a katonaságnak. A több helyen is említésre kerülő fegyveres csapatok létszámával kapcsolatosan meglehetősen eltérő adatokkal találkozhatunk 1622–1625 között. Az erdélyi had nagyságát általában 30–40.000 főre becsülték,¹⁷² ami viszont a porta segítségével kiegészülve elérhette akár a 80.000 főt is.¹⁷³ Azt azonban, hogy ez mennyire is számított nagy ütőerőnek, talán egy 1625-ből származó példa illusztrálja a leghűbben. Mint azt már korábban említettük, 1623-tól kezdve Bethlen a fokozatosan teret veszítő Mansfelddel és Braunschweig hercegével szemben egyre nagyobb megbecsülésnek örvendett, amit nem csak tetteivel, de hadi erejének nagyságával is sugalltak a lapok. A példaként felhozott 1625. évi tudósítás is látványosan ezt támasztja alá, ami szerint a fejedelem 60.000, míg Mansfeld 14.000 ember felett parancsolt ekkoriban, és Bethlen azt tervezte, hogy 20.000 katonával — tehát másfélszer annyival, mint amekkora Mansfeld serege volt — segíti meg szorult helyzetbe került harcostársát.¹⁷⁴

Az imént említett, erősítésül küldött török és tatár segélycsapatok feltűnően magas létszámához azonban a lapok nem mindig kapcsolnak azok nagyságával egyenértékű ütőerőt, sőt, a tatárok esetében inkább féltek az általuk okozott pusztítástól, mintsem valós hadi erejüktől, ahogy azt egy 1624 eleji írásukban részletesen meg is indokolták. Az a hír járta ekkor ugyanis, hogy 30.000 tatár tör be az országba, ám a császár nem foglalkozott túlságosan a várható veszéllyel, mivel neki már jó tapasztalatai voltak a durva, barbár, ámde modern fegyverzet nélküli emberek-

171 1623. április 8.

172 1622. május 23.; 1623. március 14.; 1625. április 14.; A legmagasabb szám, ami a fejedelem saját — török és tatár segédcsapatokkal nem kiegészített — seregével kapcsolatban napvilágot látott, 46.000 katonáról tett említést, amiből 6000 főt tett ki a székely katonaság. 1623. október 11. Máskor viszont ennél jelentősen kisebb, 30.000-es had esetén is azt állították, hogy abban sok török és tatár is helyet kapott. 1624. szeptember 9.; 11.

173 1623. október 11.

174 1625. augusztus 29.

kel szemben, így nem is tartotta szükségesnek, hogy többet mozgósítson ellenük 10.000 embernél — adták hírül.¹⁷⁵

A fentiekben bemutatott létszámadatokkal kapcsolatosan azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a számok tekintetében — kiváltképp csaták esetén — meglehetősen nagy bizonytalanság uralkodott időnként a corantók oldalain. Jól tárja ezt eléink egy 1624-ből származó leírás, ahol Bethlen Trencsén mellett aratott győzelmének nagyságát illetőleg mutatkoztak ellentmondások. Az ellenfél veszteségével kapcsolatban ugyanis három különböző forrás három eltérő számadatot, 1500, 2000 és 4000 főt közölt. Az így kialakult kontraszt a szerkesztő figyelmét is felkelte, aki megjegyezte, hogy ez általános jelenség, mivel ütközetek után rendszerint gyakran eltúlozzák vagy alábecsülik a veszteségeket, és a valós adatok általában soha nem közvetlenül az adott eseményt követően látnak napvilágot, hanem csak miután sikerült megállapítani, hányan is menekültek meg a küzdelemből.¹⁷⁶

Egy ország haderejét azonban nem csupán nagyságával és erejével, hanem cselekedeteinek, működésének leírásával is be lehet mutatni, mint arra Erdéllyel kapcsolatban is több példa áll a rendelkezésünkre. Az egyik ilyen ábrázolásra 1623-ban, a készülöben lévő hadjárat időpontjának latolgatása során esett szó. Ekkor megemlítették, a fejedelem egységei hasonlatosan a legtöbb magyar szolgálatban lévő katonához, lovasként szolgálnak, akik addig nem indulnak hadjáratra, míg azt nem látják, hogy elegendő fű borítja a földet.¹⁷⁷ Nem sokkal később újra visszatértek ehhez a kérdéskörhöz. 1623 májusában arról értekeztek, hogy a jágerndorfi gróf Szilézia és Morvaország felé közeledik török, tatár és magyar seregekkel. A lap szerint a katonaság egy része már a birodalom határához is érkezhetett, de ezek valószínűleg gyalogos egységek. Ezt azzal kívánták alátámasztani, hogy a lovasság, „ami a magyar had büszkesége, virága és erősege” nem vonulna át Magyarország búzáin és legelőin, amikben a királyság „szerfelett gazdag”, olyannyira, hogy az joggal nevezhető Európa mezőjének és legelőjének, és több gabonát és szarvasmarhát ad az országnak, mint a kontinens bármely másik területének a földje.¹⁷⁸

Ezzel a kíméletes, saját országát megkímélni kívánó fegyveres erőről festett képpel viszont néha önmaguk is ellentmondásba keveredtek. 1623 októberében Bethlen késői hadra kelésének egyik okaként azt tüntették fel, hogy foglalkoztatni kell katonáit, ha nem akarja tétlenül nézni, ahogy saját területeit pusztítják vagy el-

175 1624. február 24.

176 1624. május 12.

177 1623. május 7.

178 1623. május 26.

pártolnak tőle, mivel sokan közülük nem ismernek másféle életformát, csak a háborút és az azt kísérő zsákmányszerzést.¹⁷⁹ Ezekről az előre megelőlegezett túlkapasokról azonban csak kevés hírt olvashatunk, a lapok oldalait böngészve túlnyomó részben a törökök és a tatárok tetteinek leírásakor találkozhatunk elítélő jelzőkkel, és rablásról, pusztításról szóló beszámolókkal. Alkalmanként azonban Bethlen neve is feltűnt negatív megvilágításban. 1623 őszén az olvasók ugyanis arról értesülhettek, hogy a fejedelem egységei egy kisvárost gyűjtöttek fel Nógrád környékén, a katonák pedig akit csak találtak, mindenkit megöltek benne.¹⁸⁰ Nem sokkal később, 1624-ben arról adtak hírt, hogy Bethlen több települést is megfenyegetett, hogy ha nem állnak át hozzá önként, fegyveresen támad rájuk,¹⁸¹ máskor pedig egyenesen úgy írtak róla, mint aki a melléje rendelt mohamedán csapatokkal, „*törökeivel*” egészen Veszprémig prédálta fel az országot.¹⁸²

Egy kis ország nagy segítői

Erdély legfőbb támogatója — és akcióinak engedélyezője is egyben — a porta volt. A török segítség kérése és elfogadása a magyar történelem során számos esetben adott és ad napjainkban is okot vitára. Épp ez a pont, a „*hostis naturalis*” bevonása az európai ügyekbe váltott ki kételkedést a fejedelem módszereivel kapcsolatban a lapok hasábjain. Jól illusztrálja ezt az a beszámoló is, ahol egy alkalommal megemlégették, hogy nagy a bizonytalanság arra nézve, hogy a porta pártfogása milyen célt is szolgál valójában, és mint írták, „*nehéz számunkra eldönteni*” hogy a szultán Bethlen megsegítése vagy a saját érdekében rendelt-e csapatokat Erdély támogatására.¹⁸³ Magyarország esetében tehát nem voltak biztosak benne, hogy a török tényerése megakadályozható, de talán bízhattak Bethlen azon képességében, hogy kordában tudja tartani a kelet felől fenyegető veszedelmet. Máskor ugyanis nyíltan dicsérték abbéli tehetségét, hogy a két nagyhatalom, az Oszmán és a Habsburg Birodalom között úgy tud egyensúlyozni, hogy országában egyik sem tudta megvetni a lábát.¹⁸⁴

Erdély portával fennálló kapcsolatának megítélése azonban az idő múlásával bizonyosan jelentős változáson eshetett át az olvasók előtt. 1622-ben ugyanis a fejedelem úgy került bemutatásra, mint akinek a török iránti hűsége minden kétségen

179 1623. október 28.

180 1623. október 28.

181 1624. szeptember 11.

182 1623. november 11.

183 1623. október 28.

184 1623. augusztus 21.

felül áll. Ennek legjellegzetesebb példája egy, az év nyarán napvilágot látó híradás. Az történt ugyanis, hogy egy beszámoló szerint miközben az Oszmán Birodalom belső életét felkelések és összeesküvések nehezítették, addig Bethlen török és tatár egységeket fogadott szolgálatába, amivel kapcsolatban a szerkesztő kijelentette, hogy „*ilyesmi nem létezik, hanem inkább az ellenkezője*”. Majd kifejtette, hogy a fejedelem nem áll szóba azokkal a lázadókkal, akik éppen részt vesznek a törökországi belső zavargásokban, e helyett — mint leírták — a rebellis janicsárok elfogatására adott parancsot, és akár ki is végezteti azokat, akik a szultán ellen szövetkeznek. Írásukat pedig ily módon zárták: „*e miatt az ön hirei a háborút illetően minden valószínűség szerint Németország keleti részéből, Ausztriából vagy Bajorországból kellett, hogy érkezzenek*”.¹⁸⁵

Később azonban másféle híradások is napvilágot láttak, amik azonban már árnyalták az előbb felvázolt képet. 1624-ben egy beszámolóban arról tudósítottak, hogy a fejedelem követeket küldött a császárhoz hogy megtudakolja, hogy ha átállna az uralkodó oldalára, akkor megfelelő védelmet tudna-e biztosítani Erdély számára. Ennek a talán sokak szemében pálfordulásnak minősíthető tettnek a bemutatása után viszont közölték Bethlen azon kijelentését, melyben azt vágta Ferdinánd fejéhez, hogy ha nem tudja őt kellőképpen megsegíteni a török ellen, az esetben ő nem tehető felelőssé azért, hogy országa megőrzésének érdekében a másik oldal felé kénytelen fordulni.¹⁸⁶

Az Oszmán Birodalommal való együttműködése ugyanakkor az angol olvasók szemében is szálla lehetett, amit nyíltan nem támadtak ugyan, de egyes, e témával kapcsolatos híradások megbízhatóságát esetenként kétségbe vonták. Erre szolgáltat példát egy 1624 szeptemberében megjelent szám is. Ebben arról írtak ugyanis, hogy „*Bethlen rosszakarói szerint*” a törökök már harcba is léptek a császárral szemben, és hamarosan személyesen ő is fegyvert fog majd, ám a szerkesztő hozzátette, hogy majd az idő eldönti, hogy igaznak bizonyulnak-e ezek az állítások.¹⁸⁷ Erdély viszont ha a helyzet úgy hozta, nem csak a törökkel szövetségben harcoló félként, és a porta vazallusaként tűnhetett fel, hanem ha érdekében állt, megpróbált tenni a két birodalom törekvései ellen. Így történt 1625 tavaszán is, amikor a corantók azt valószínűsítették, hogy Bethlen minden eszközzel megpróbálja zátonyra futtatni a Bécs és Sztambul közt folyó béketárgyalásokat.¹⁸⁸

185 1622. július 19.

186 1624. szeptember 9.

187 1624. szeptember 9.

188 1625. április 7.; 27.

A lapok meglehetősen sokszor szóltak a fejedelem török ügyeiről, köztük legfőképp diplomáciai kapcsolatairól és hadi lépéseiről. Mivel Angliába gyakran érkeztek Velence közvetítésével hírek Konstantinápolyból is, így az ottani erőfeszítéseit egészen 1622 végétől kezdve szorosan figyelemmel kísérhették az olvasók.¹⁸⁹ A Sztambulból küldött beszámolók közül tartalmát tekintve a legfigyelemreméltóbb talán az a hír, ami tudni vélte, hogy milyen feltételekkel született egyezség a két fél között a katonai támogatás ügyében. A török által megígért 40.000 fős sereg megszerzésért ugyanis nem csupán fényes ajándékokkal volt szükséges a díván tagjait és a nagyvezírt meggyőzni, hanem évi 60.000 tallérnyi adót és öt magyarországi város átadását is meg kellett hogy ígérjék mindezért cserébe. A lap szerint azonban a török Bethlen támogatása miatt nem szeretne volna nyíltan összerúgni a port a császárral. A szultán Ferdinándnak küldött üzenete arról szólt, hogy ők a békét őszintén meg szeretnék tartani, Erdély részére pedig csak azért rendeltek seregeket, „*hogy ő [Bethlen] meg tudja szerezni a magyar koronát, amely már régóta neki volt ígérve, amit ha nem tud békésen elérni, akkor nem tehetnek mást, mint hogy erővel segítik ennek elnyerésében*”.¹⁹⁰ A fejedelemnek azonban bármilyen hasznos is volt a megszerzett támogatás, a keleti hadakkal együtt a későbbiekben sok gond is a nyakába szakadt, ugyanis a nehezen megfektehető katonaság miatt békeidőben többször is magyarázkodásra kényszerült a császár előtt.¹⁹¹

A törökökön kívül azonban más államoknak is érdekükben állt, hogy együttműködésre lépjenek Erdéllyel. A lapok oldalain Bethlennek nem csupán a portával fenntartott diplomáciai kapcsolatai, hanem a Velencével, Németalfölddel és Franciaországgal folytatott érintkezései is helyet kaptak alkalmanként.¹⁹² A corantók egyébként bár gyakran beszámoltak a követek jövés-menéséről, tárgyalásokról,

189 Már 1622 novemberétől kezdve hírt adtak a fejedelem követe és Thurn gróf (Jindřich Matyáš Thurn, 1567–1640. Cseh hadvezér, a fehérhegyi csatát követően Bethlen mellett diplomata szerepkörben tűnt fel) konstantinápolyi tárgyalásairól, eleinte nem zárták ki Bethlen sikerét, ám úgy vélték, hogy „*úgy tűnhet, rosszul időzítette kérését*”, mivel a porta nem akarja felrúgni a békét a császárral, hogy teljes erejével Perzsiára koncentrálhasson. 1622. november 16. 1623 tavaszára azonban már változott a helyzet, és folyamatosan a tárgyalások előre haladásáról, majd arról, tudósítottak, hogy a szultán segítségképpen 40.000 törököt és tatárt fog Magyarországra küldeni. 1623. április 24.; 1623. május 7.; 12.; 17.

190 1623. július 10. erre nézve lásd még: *Kurucz*, 2002.

191 Pl. 1624. szeptember 9.

192 E témára nézve lásd: *Piri*, 1999.

azok tartalma azonban a legtöbbször titokban maradt a nyilvánosság számára, így csak feltételezésekre és a külsőségek leírására támaszkodhattak.¹⁹³

Amikor viszont mégiscsak megtudtak valamit, az kivétel nélkül a fejedelem harcra buzdításának érdekében véghezvitt próbálkozásokról szólt. 1624 júliusában arról adtak hírt, hogy Velencéből és Németalföldről érkező levelek arra próbálták meg rávenni, hogy ne kössön békét, folytassa harcát, és pénzbeli, ellátmánybeli segítséget ígértek számára. Ezekre ő állítólag azt válaszolta, hogy nem bízik többet az ígéretekben, mivel többször cserbenhagyták már, és ez volt az oka annak, hogy elvesztette a két sziléziai hercegséget, és még akár Erdélyt is elveszthetné, ha a tanácsaikra hallgatna.¹⁹⁴ 1625 áprilisában azonban újra arról írtak, hogy egy francia követ tart hozzá, rajta kívül pedig még Velencéből, Savoyából és Németalföldről is érkezettek küldöttek a célból, hogy a császárral kötendő béke létrejöttét megakadályozzák.¹⁹⁵

Az Erdélyt „cserbenhagyó” európai államokkal szemben viszont az olvasók előtt az a kép alakulhatott ki, hogy a kicsiny ország egyetlen valós és hatékony támogatója katonai és diplomáciai tekintetben nem más, mint az Oszmán Birodalom. A törökök ugyanis nem csupán fegyveres segítséget tudtak adni — szemben a sokat hangoztatott és remélt, de soha be nem következő, nagyarányú nyugati protestáns csapatokkal való egyesüléssel — hanem minden eszközzel arra akarták rávenni Lengyelországot, hogy ne támogassa Bethlen ellenségét, a császárt.¹⁹⁶ Ennek érdekében ezt a kitélt már korábban belefoglalták a török–lengyel békeszerződésbe is,¹⁹⁷ aminek ellenére a fejedelem mellé adott segélycsapataik nem sokkal később nagy pusztításokat tettek Lengyelországban, mivel az nem tartotta be a megállapodásban foglaltakat —

193 Így már 1623 januárjában megírták, hogy az erdélyi küldöttek Berlinből indulva Amszterdamban keresztül Hágába tartanak, bár arról, hogy mit tárgyalnak, semmit sem adtak hírül. 1623. január 28. 1623 októberében arról tudósítottak, hogy Bethlen követe Milánóban tartózkodik, és azt közölte, hogy a fejedelem újra harcra száll a magyar koronáért. 1623. október 11. Májusban azt az információt tették közzé, hogy a fejedelem birodalmi hercegekhez és Velencébe indított küldöttséget. 1623. május 7. május 12. 1625-ben pedig a franciákkal való levélkapcsolatról is szóltak. 1625. január 5. Mindezek mellett kevés volt azonban olyan leírás, mint az 1623-as bécsi török követjárásé, amelyről nyolc oldalas beszámolót közöltek, és amivel kapcsolatban sok konkrétumot, elhangzott pontokat is közzétettek. 1623. február 28.

194 1624. július 3.

195 1625. április 14.

196 1624. március 19.

197 A törökök és lengyelek között megkötött béke egyik pontja az volt, hogy a lengyel király ne segítse a császárt Bethlen ellen katonával, pénzzel, élelemmel, munícióval vagy bármilyen más szín alatt. 1623. május 12.

adták hírül.¹⁹⁸ Bethlen tehát habár egyszerre tűzte zászlajára a magyarországi és az európai célok megvalósítását, a legjelentősebb közvetlen támogatást éppen a töröktől kapta, attól a féltől, aki nem a fennálló ellentétek megoldásában, hanem saját maga haszonszerzésében volt elsősorban érdekelt.

Összegzés

Az első angol lapok megindulásakor Bethlen Gábor már túl volt legsikeresebbnek mondható évein, ám a corantók — az európai erőviszonyok eltolódása miatt is — fokozott figyelemmel kísérték minden lépését. Annak ellenére, hogy a magyar hadszíntér esett a legtávolabb Angliától, és a távolság miatt néha valamivel kevesebb hírt kaphattak csak személyéről, mint amit szerettek volna, a fejedelem mégis kora hadvezéreihez, uralkodóihoz képest a legaktívabban népszerűsített személy volt a csatorna másik oldalán. 1623-tól kezdve pedig egyre inkább ő kezdte megtestesíteni azt az erőt, ami a protestánsok hanyatló küzdelmének új lendületet adhat. Tevékenysége nagyban foglalkoztatta és egyben meg is osztotta az angol olvasóközönséget, akikkel szemben viszont a corantók egyértelműen kiálltak pártfogoltjuk védelmében.

Források

Tanulmányom a British Library Burney-gyűjteményében tárolt nyomtatványokon alapszik, az azokhoz való hozzáférést ProQuest digitális adatszolgáltatása tette lehetővé, aminek megvalósulásáért itt szeretnék köszönetet mondani a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának az általuk nyújtott segítségéért. A felhasznált újságlapokra a következőkben kiadásuk pontos dátuma, (év, hónap, nap) szerint kívánok hivatkozni.

¹⁹⁸ 1623. augusztus 27.

Angliai egyetemek kiadatlan PhD disszertációi

Az angliai egyetemek kéziratban lévő doktori disszertációihoz való hozzáférést a British Library „Ethos” szolgáltatása tette lehetővé.

- Cambers*, 2003 *Andrew Cambers*: Print, Manuscript and Godly Cultures in the North of England, c. 1600–1650. The University of York, 2003.
- Frearson*, 1993 *Michael Colin Frearson*: The English Corantos of the 1620s. University of Cambridge, 1993.
- Mann*, 1997 *Alaistar Mann*: The Book Trade and Public Policy in Early Modern Scotland c.1500–c.1720. University of Stirling, 1997.

Felhasznált irodalom

- Abbot*, 1941 *Wilbur C. Abbott*: The First Newspapermen. In: Proceedings of the Massachusetts Historical Society, Third Series, Vol. 66. (1936–1941) 32–52. p.
- Acsády*, 1885 *Acsády Ignác*: Széchy Mária, 1610–1679. Budapest, 1885.
- Adams*, 1976 *S. L. Adams*: Captain Thomas Gainsford, the ‘Vox Spiritus’ and the Vox Populi. In: Bulletin of the Institute of Historical Research, Vol. 49. (1976) 141–144. p.
- Arblaster*, 2005 *Paul Arblaster*: Posts, Newsletters, Newspapers: England in a European system of communications. In: Media History, Vol 11. (2005) No. 1–2. 21–36. p.
- Baker*, 1917 *Harry T. Baker*: Early English Journalism. In: The Sewanee Review, Vol. 25. (1917) No. 4. 396–397. p.
- Barwick*, 1913 *G. F. Barwick*: Corantos. In: Library, 3rd ser., Vol. 4. (1913) 113–121. p.
- Benson*, 1941 *Ivan Benson*: New light on early Dutch, French and English journalism. In: Journalism Quarterly, Vol. 18. (1941) 21–22. p.

- Beller, 1927* *Elmer A. Beller: Contemporary English Printed Sources for the Thirty Years' War.* In: *The American Historical Review*, Vol. 32. (1927) No. 2. 276–282. p.
- Bleyer, 1931* *Willard Grosvenor Bleyer: The beginnings of English journalism.* In: *Journalism Quarterly*, Vol. 8. (1931) 317–328. p.
- Brayshay–Harrison –Chalkley, 1998* *Mark Brayshay – Philip Harrison – Brian Chalkley: Knowledge, nationhood and governance: the speed of the Royal post in early-modern England.* In: *Journal of Historical Geography*, Vol. 24. (1998) No. 3. 265–288. p.
- Brett-James, 1935* *N. G. Brett-James: The Growth of Stuart London.* London, 1935.
- Brownlees, 1999* *Nicholas Brownlees: Corantos and Newsbooks: Language and Discourse in the First English Newspapers (1620–1641).* Pisa, 1999.
- Brownlees, 2005* *Nicholas Brownlees: Spoken Discourse in Early English Newspapers.* In: *Media History*, Vol. 11. (2005) No. 1–2. 69–85. p.
- Chartes, 1977* *J. A. Chartres: Road Carrying in England in the Seventeenth Century: Myth and Reality.* In: *The Economic History Review*, New Series, Vol. 30. (1977) No. 1. 73–94. p.
- Cogswell, 1989* *Thomas Cogswell: The Blessed Revolution: English Politics and the Coming of War, 1621–1624.* Cambridge, 1989.
- Cogswell, 1990* *Thomas Cogswell: The politics of propaganda: Charles I and the people in the 1620s'.* In: *Journal of British Studies*, Vol. 29. (1990) No. 3. 187–215. p.
- Crane–Kaye, 1927* *R. S. Crane – F. B. Kaye: A Census of British Newspapers and Periodicals, 1620–1800.* In: *Studies in Philology*, Vol. 24. (1927) No. 1. 1–205. p.
- Cressy, 1980* *David Cressy: Literacy and the social order.* Cambridge, 1980.
- Crofts, 1967* *John Crofts: Packhorse, waggon and post.* London, 1967.

- Cust*, 1986 *Richard Cust: News and Politics in Early Seventeenth-Century England.* In: *Past & Present*, Vol 112. (1986) Number 1. 60–90. p.
- Dahl*, 1938 *Folke Dahl: Short-title catalogue of English corantos and newsbooks, 1620–1642.* In: *Library*, 4th ser., Vol. 19. (1938) 44–95. p.
- Dahl*, 1946 *Folke Dahl: Dutch Corantos, 1618–1650: a Bibliography.* The Hague, 1946.
- Dahl*, 1950 *Folke Dahl: Amsterdam – cradle of English newspapers.* In: *The Library*, 5th ser. Vol. 4. (1950) 155–178. p.
- Dahl*, 1952 *Folke Dahl: A Bibliography of English Corantos and Periodical Newsbooks, 1620 — 1642.* London, 1952.
- Davies*, 1939 *Godfrey Davies: English Political Sermons, 1603–1640.* In: *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 3. (1939) No. 1. 1–22. p.
- Eccles*, 1982 *Mark Eccles: Thomas Gainsford, “Captain Pamphlet”.* In: *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 45. (1982) No. 4. 259–270. p.
- Elek*, 1929 *Elek Oszkár: Bethlen Gábor és egy francia költő.* In: *Irodalomtörténet* 18. (1929) 7–8. sz. 245–246. p.
- Fest*, 1913/a *Fest Sándor: Magyar vonatkozások Ben Jonson műveiben.* In: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 37. (1913) 3. füzet. 206–208. p.
- Fest*, 1913/b *Fest Sándor: Lord Byron magyar Gáborja.* In: *Irodalomtörténet* 2. (1913) 2. sz. 100–103. p.
- Fest*, 1913/c *Fest Sándor: „Bethlen Gabor” in English Literature.* In: *The Hungarian Spectator* 1. (1913) 6. sz. 88–90. p.
- Finkelstein*, 2000 *Andrea Finkelstein: Gerard de Malynes and Edward Misselden: The Learned Library of the Seventeenth-Century Merchant.* In: *Book History*, Vol. 3. (2000) 1–20. p.
- Fox*, 1994 *Adam Fox: Ballads, Libels and Popular Ridicule in Jacobean England.* In: *Past & Present*, Vol. 145. (1994) No. 1. 47–83. p.

- Fox*, 1997 *Adam Fox: News and Popular Opinion in Elizabethan and Early Stuart England.* In: *The Historical Journal*, Vol. 40. (1997) No. 3. 597–620. p.
- Frank*, 1961 *Joseph Fank: The beginnings of the English Newspaper, 1620–1660.* Cambridge–Massachusetts, 1961.
- Fries*, 2001 *Udo Fries: Text Classes in Early English Newspapers.* In: *European Journal of English Studies*, Vol 5. (2001) No. 2. 167–180. p.
- Gál*, 1970 *Gál István: Richardson Bethlen Gábor-portréja egy Apponyianában.* In: *Magyar Könyvszemle* 86. (1970) 3. sz. 218–220. p.
- Gál*, 1976 *Gál István: Maksai Péter angol nyelvű Bethlen Gábor-életrajza 1629-ből.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 80. (1976) 2. sz. 223–237. p.
- Gay*, 1927 *Edwin F. Gay: Arthur Young on English Roads.* In: *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 41. (1927) No. 3. 545–551. p.
- Gömöri*, 1994 *Gömöri György: Bethlen Gábor a korabeli angol nyomtatványokban és szépirodalomban.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 98. (1994) 1. sz. 52–61. p.
- Gyalui*, 1893 *Gyalui Farkas: Bethlen Gábor lakodalma: Egy röpirat a XVII-ik századból.* In: *Erdélyi Múzeum*, 10. (1893) 3. sz. 183–190. p.
- Hanson*, 1938 *Laurence Hanson: English newsbooks, 1620–1641.* In: *Library*, 4th ser., Vol. 18. (1938) 355–384. p.
- Herd*, 1952 *Harold Herd: The march of English journalism.* London, 1952.
- Keuning*, 1960 *Johannes Keuning: Pieter van den Keere (Petrus Kaerius), 1571–1646 (?).* In: *Imago Mundi*, Vol. 15. (1960) 66–72. p.
- Klotz*, 1938 *Edith L. Klotz: A Subject Analysis of English Imprints for Every Tenth Year from 1480 to 1640.* In: *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 1. (1938) No. 4. 417–419. p.

- Kontler*, 1997 *Kontler László*: Az állam rejtelmek: a brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei. Budapest, 1997.
- Kriszóf*, 1930 *Kriszóf György*: Bethlen Gábor alakja az egykorú német népköltészet tükrében. Kecskemét, 1930.
- Kropf*, 1913 *Kropf Lajos*: Bethlen Gabor in English Literature. In: *The Hungarian Spectator* 1. (1913) 7. sz. 97–98. p.
- Kurucz*, 2002 *Kurucz György*: Sir Thomas Roe és az erdélyi–lengyel viszony Bethlen Gábor fejedelemsége idején. In: Magyarhonról az újvilágig: emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk: Erdődy Gábor – Hermann Róbert. Budapest, 2002. 55–63. p.
- Lake*, 1982 *P. G. Lake*: Constitutional Consensus and Puritan Opposition in the 1620s: Thomas Scott and the Spanish Match. In: *The Historical Journal*, Vol. 25. (1982) No. 4. 805–825. p.
- Lambert*, 1989 *Sheila Lambert*: Richard Montague, Arminianism, and censorship. In: *Past & Present*, Vol. 124. (1989) No. 1. 36–68. p.
- Lambert*, 1992/a *Sheila Lambert*: Coranto printing in England: the first newsbooks. In: *Journal of Newspaper and Periodical History*, Vol. 8. (1992) 3–19. p.
- Lambert*, 1992/b *Sheila Lambert*: State control of the press in theory and practice: the role of the Stationer's Company before 1640. In: *Censorship and the control of print in England and France, 1600–1900*. Szerk: Robin Myers — Michael Harris. Winchester, 1992. 1–32. p.
- Leffler*, 1911 *Leffler Béla*: Magyar vonatkozású német népénekek. In: *Századok* 45. (1911) 5. sz. 347–359. p.
- Leffler*, 1913 *Leffler Béla*: Adalék a magyar vonatkozású német újságok bibliográfiájához. In: *Magyar Könyvszemle*, 21. (1913) 4. sz. 321–331. p.
- Levy*, 1982 *F. J. Levy*: How Information Spread among the Gentry, 1550–1640. In: *The Journal of British Studies*, Vol. 21. (1982) No. 2. 11–34. p.

- Levy*, 1998 *F. J. Levy*: The Decorum of news. In: *Prose Studies*, Vol. 21. (1998) No. 2. 12–38. p.
- Loades*, 1974 *D. M. Loades*: The Theory and Practice of Censorship in Sixteenth-Century England. In: *Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series*, Vol. 24. (1974) 141–157. p.
- Lynam*, 1950 *Edward Lynam*: English Maps and Map-Makers of the Sixteenth Century. In: *The Geographical Journal*, Vol. 116. (1950) No. 1. 7–25. p
- Magyarország*, 1913 Név nélkül: A legrégebb angol újság Bethlen Gáborról. In: *Magyarország*, 20. (1913) 211. sz. 5. p.
- Murray*, 1957 *John J. Murray*: The Cultural Impact of the Flemish Low Countries on Sixteenth-, and Seventeenth-Century England. In: *American Historical Review*, Vol. 62. (1957) No. 4. 837–854. p.
- Parlagi*, 1930 *Parlagi Olivér*: Bethlen Gábor neve az egykorú francia irodalomban. In: *Irodalomtörténet* 19. (1930) 5–6. sz. 163–165. p.
- Parmelee*, 1994 *Lisa Ferraro Parmelee*: Printers, Patrons, Readers, and Spies: Importation of French Propaganda in Late Elizabethan England. In: *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 25. (1994) No. 4. 853–872. p.
- Phelps*, 1979 *Wayne H. Phelps*: Thomas Gainsford (1566–1624), the Grandfather of English Editors. In: *Papers of the Bibliographical Society of America*, Vol. 73. (1979) 79–85. p.
- Piri*, 1999 *Piri Zoltán*: Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe. In: *Történelmi Szemle* 41. (1999) 1–2. sz. 157–176. p.
- Randall*, 2004 *David Randall*: Providence, Fortune, and the Experience of Combat: English Printed Battlefield Reports, circa 1570–1637. In: *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 35. (2004) No. 4. 1053–1077. p.
- Randall*, 2006 *David Randall*: Joseph Mead, Novellante: News, Sociability, and Credibility in Early Stuart England. In: *Journal of British Studies* Vol. 45. (2006) No. 2. 293–312. p.

- Rollins*, 1919 *Hyder E. Rollins*: The Black-Letter Broadside Ballad. In: Publications of the Modern Language Association, Vol. 34. (1919) No. 2. 258–339. p.
- Róna*, 1942 *Éva Róna*: Hungary and the Beginnings of English Journalism. In: Angol Filológiai Tanulmányok, 4. (1942) 54–71. p.
- Rostenberg*, 1957 *Leona Rostenberg*: Nathaniel Butter and Nicholas Bourne, First „Masters of the Staple”. In: Library, 3rd ser. Vol 12. (1957) No. 1. 23–33. p.
- Russel*, 1977 *Conrad Russell*: The Foreign Policy Debate in the House of Commons in 1621. In: The Historical Journal, Vol. 20. (1977) No. 2. 289–309. p.
- Salzman*, 2002 *Paul Salzman*: Literary Culture in Jacobean England: reading 1621. Basingstoke, 2002.
- Scott-Warren*, 2000 *Jason Scott-Warren*: News, Sociability, and Bookbuying in Early Modern England: The Letters of Sir Thomas Cornwallis. In: The Library, Vol. 1. (2000) 381–402. p.
- Shaaber*, 1929 *Matthias A. Shaaber*: Some forerunners of the newspaper in England, 1476–1622. Philadelphia, 1929.
- Shaaber*, 1932 *Matthias A. Shaaber*: The History of the First English Newspaper. In: Studies in Philology, Vol. 29. (1932) No. 4. 551–587. p.
- Shaaber*, 1966 *Matthias A. Shaaber*: Some Forerunners of the Newspaper in England, 1476–1622. New York, 1966.
- Sharpe*, 1984 *Kevin Sharpe*: Thomas Witherings and the Reform of the Foreign Posts, 1632–1640. In: Bulletin of the Institute of Historical Research, Vol. 57. (1984) Issue 136. 149–164. p.
- Siebert*, 1939 *Fred S. Siebert*: The regulation of newsbooks, 1620–1640. In: Journalism quarterly, Vol. 16. (1939) 151–160. p.
- Siebert*, 1952 *Fred S. Siebert*: Freedom of the press in England, 1476–1776. Urbana, 1952.
- Sprunger*, 1994 *Keith L. Sprunger*: Trumpets from the tower: English Puritan printing in the Netherlands, 1600–1640. Leiden, 1994.

- Spufford*, 1981 *Margaret Spufford*: Small Books and Pleasant Histories. Popular Fiction and its Readership in Seventeenth-Century England. London, 1981.
- Spufford*, 1994 *Margaret Spufford*: The Pedlar, the Historian and the Folklorist: Seventeenth Century Communications. In: *Folklore*, Vol. 105. (1994) 13–24. p.
- Stenton*, 1936 *F. M. Stenton*: The Road System of Medieval England. In: *The Economic History Review*, Vol. 7. (1936) No. 1. 1–21. p.
- Stockum*, 1914 *W. P. van Stockum*: The first newspapers of England printed in Holland, 1620–21. Leipzig — The Hague, 1914.
- Szegfű*, 1983 *Szegfű Gyula*: Bethlen Gábor: történeti tanulmány. Budapest, 1983.
- Szilágyi*, 1875 *Szilágyi Sándor*: Gúnyirat Bethlen Gábor idejéből. In: *Századok*, 9. (1875) 6. sz. 382–396. p.
- The Post of Ware*, 1622 *The Post of Ware*: With a Packet full of strange Newes out of divers Countries. To a pleasant new Tune. London, 1622 körül. Elektronikus forrás. English Broadside Ballad Archive. <http://ebba.english.ucsb.edu/ballad/20095/image> Letöltés ideje: 2010. 03. 18.
- Thomas*, 1933 *H. Thomas*: A news-sheet of 1621. In: *British Museum Quarterly*, Vol. 8. (1933) 36–37. p.
- Thomson, A. B.*, 1998 *Anthony B. Thompson*: Licensing the Press: The Career of G. R. Weckherlin during the Personal Rule of Charles I. In: *The Historical Journal*, Vol. 41. (1998) No. 3. 653–678. p.
- Thomson, G. S.*, 1918 *Gladys Scott Thomson*: Roads in England and Wales in 1603. In: *The English Historical Review*, Vol. 33. (1918) No. 130. 234–243. p.
- Vasárnapi Újság*, 1913 Név nélkül: A legrégebb angol újság magyar vonatkozásai. In: *Vasárnapi Újság*, 60. (1913) 37. sz. 736. p.
- Varsányi*, 2005 *Varsányi Krisztina*: Bethlen Gábor a korabeli német nyelvű hírlevelek és vásári kiadványok tükrében. In: *Sic itur ad astra*, 17. (2005) 1–2. sz. 169–224. p.

- Walker–de Vivo–Shaw*, 2006 *Jonathan Walker – Filippo de Vivo – James Shaw: A Dialogue on Spying in 17th-Century Venice*. In: *Rethinking History*, Vol. 10. (2006) No. 3. 323–344. p.
- Watt*, 1991 *Teresa Watt: Cheap Print and Popular Piety, 1550–1640*. Oxford, 1991.
- Weber*, 2006 *Johannes Weber: Strassburg, 1605: The Origins of the Newspaper in Europe*. In: *German History*, Vol. 24. (2006) No. 3. 387–412. p.
- Williams*, 1913 *J. B. Williams: The earliest English corantos*. In: *Library*, 3rd ser. Vol. 4. (1913) 437–440. p.
- Wilson*, 1967 *C. H. Wilson: England’s apprenticeship 1603–1763*. London–New York, 1984.
- Wright*, 1943 *Louis B. Wright: Propaganda against James I’s “Appeasement” of Spain*. In: *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 6. (1943) No. 2. 149–172. p.
- Wrigley*, 1967 *E. A. Wrigley: A Simple Model of London’s Importance in Changing English Society and Economy 1650–1750*. In: *Past & Present*, Vol. 37. (1967) No. 1. 44–70. p.
- Zaller*, 1974 *Robert Zaller: Interest of State: James I and the Palatinate*. In: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 6. (1974) No. 2. 144–175. p.

